ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 12 Issue 2, A Tribute to Assoc. Prof. Dr. İlknur Mangır Karagöz, April 2020

DOI Number: 10.9737/hist.2020.848

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi: 01.04.2020 Kabul Tarihi: 13.04.2020

Atıf Künyesi: Gülseren Alkış Yazıcı – Hüseyin Üreten, “Ephesos Antik Kenti’nde İmparatorluk Kültü ve Kült Yapıları”, *History Studies*, Doç. Dr. İlknur Mangır Karagöz Armağanı, 12/2, Nisan 2020, s. 655-678.

Ephesos Antik Kenti’nde İmparatorluk Kültü ve Kült Yapıları

Imperial Cult and Cult Buildings in the Ancient City of Ephesus

Gülseren Alkış Yazıcı – Prof. Dr. Hüseyin Üreten

ORCID No: 0000-0003-3031-3748 / 0000-0001-5633-7102

Avusturya Arkeoloji Enstitüsü - Adnan Menderes Üniversitesi

Volume 12
Issue 2
A Tribute to
Assoc. Prof.
Dr. İlknur
Mangır
Karagöz,
April
2020

Öz: İmparatorluk Dönemi Roma Tarihi, sürekli ve tek dini temel unsuru olan imparator öznesi üzerine odaklanmıştır. Roma hâkimiyeti altındaki kent devletleri, Roma imparatorlarını birer tanrı gibi kabul edip onlar için tapınaklar kurmuşlar ve dinsel kült ritüellerini imparatorlar onuruna gerçekleştirmişlerdir. Böylece Küçük Asya’daki kent devletlerinin, Roma iktidarına rıza göstermesi ve imparatorlar adına oluşturulan ideolojinin resmi yansıması, Roma İmparatorluk Kültü şeklinde gerçekleşmiştir.

İmparator Augustus dönemiyle birlikte, ekonomik olarak refah dönemine giren ve Asia Eyaleti’nin başkenti olan Ephesos kentine de resmi Roma Devlet Kültü yerleşmiştir. Bu çalışmada arkeolojik, epigrafik ve numismatik veriler ışığında, Ephesos antik kentinde imparatorlar onuruna kurulan kültün bütün yönleri ele alınmıştır. İmparatorluk Kültü’nün kent üzerindeki etkisi, Ephesos antik kentinde belirgin bir biçimde görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Küçük Asya, Ephesos, Kült, İmparatorluk Kültü, Neokoros.

Abstract: Imperial period of roman history is focused on the emperor subject which is the sustained and the only main religious element. City states under the roman governance, assimilated the roman emperors as a deity, have established temples for them, and performed their religious cult rituals in honor of the emperors. Thus, the city states in minor asia gave consent to the roman power and the official reflection of the ideology made in the name of the emperors took place within the roman imperial cult.

With the reign of emperor Augustus, roman state cult was settled in the Ephesus city, which have entered the period of economic prosperity as the capital of the province of Asia. In this study, all aspects of the cult, which was established in honor of the emperors in the ancient city of Ephesus, were discussed by archaeological, epigraphic and numismatic data. The influence of the imperial cult on the city can be clearly seen in the ancient city of Ephesus.

Keywords: Asia Minor, Ephesus, Cult, Imperial Cult, Neokoros.

Giriş

Hellenistik Dönem'in yaygın bir geleneği olan Hükümdarlık Kültü, kralların ya da onların annelerinin ve eşlerinin tanrılaştırılması, onlar için kutsal yerler tahsis edilerek tapınaklar inşa edilmesi, festivaller düzenlenmesi ve rahiplerin atanması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Hellenistik Dönem Hükümdarlık Kültü ile ilgili bu gelenek, Roma'nın, Küçük Asya'ya nüfuz etmesiyle birlikte Romalı imparatorlar için de devam ettirilmiştir.¹ Böylece İmparator, metinlerin, ikonografinin ve mimarinin dikkatli bir şekilde işlenmesiyle ideolojik bir meşruluk elde etmeyi başarmıştır.²

İmparator Augustus ile tesis edilen İmparatorluk Kültü, İonia³ bölgesinde yer alan Ephesos⁴ kentine de yerleşmiştir. İmparatorluk kültürüyle birlikte Ephesos'ta, imparatorlar onuruna imparatorluk tapınakları kurulmuş, sunaklar ve *gymnasium*lar inşa edilmiştir. Bu yapılara ek olarak, kimi tiyatro ve *consul* meclisi gibi kamusal binalarda, kimi caddelerde, kimi de özel konutlarda olmak üzere ele geçen çok sayıda imparatorluk heykeli bulunmuştur.⁵

1. Dea Roma, Iulius Caesar ve İmparator Augustus Kültü

Ephesos kentinde, daha Hellenistik Dönem içinde Tanrıça Roma adına festivallerin düzenlendiği ve külte bağlı rahiplerin görev aldığı bilinmektedir.⁶ Zira Augustus da, Küçük Asya'yı ele geçirdikten hemen sonra, Ephesos'ta yaşayan Romalı vatandaşlar için Dea Roma ile Divus Iulius kültlerinin kurulmasına izin vermişti.⁷ Ancak zamanla, Hellen kentlerinde yalnızca Augustus kültürünün kurulmaya başlandığı görülmektedir. Bu bağlamda, Tanrıça Roma ve Augustus'un birlikte ya da yalnızca Augustus kültüne sahip olduğu bilinen kentler arasında Ephesos kenti de vardır.⁸

Augustus döneminde, Augustus kültürü ile birlikte Ephesos'ta, çok büyük yapısal değişikliklerin yaşandığı anlaşılmaktadır.⁹ Kentin doğusundaki, Hellenistik Dönem'den beri

¹ Kevser Taşdöner, *Roma İmparatoru Augustus Döneminde Anadolu: Eyaletler ve Bağımlı Krallıklar*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi) İzmir 2013, s. 167-168.

² Clifford Ando, *Imperial Ideology And Provincial Loyalty in the Roman Empire*, University Of California Press, California 2000, s. 23-24.

³ İonia bölgesi, günümüzdeki İzmir ve Aydın illerinin Ege Denizi kıyısındaki tüm batı kesimi ile Yunanistan'ın Sakız ve Sisam adalarını kapsamaktaydı. Bkz., Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 95.

⁴ Ephesos, İonia bölgesinde yer alan Prion (Panayır) Dağı'nın güney ve batı etekleri ile Koressos (Bülbül) Dağı'nın kuzey etekleri arasında kurulmuş, antik dönemin en önemli merkez kentinden biridir. Bkz., Gülseren Alkış Yazıcı, *Ephesos Kenti Tanrı ve Kültleri*, (Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın 2019, s. 4.

⁵ S. R. F. Price, *Ritüel ve İktidar Küçük Asya'da Roma İmparatorluk Kültü*, Çev: Taylan Esin, İmge Kitabevi, Ankara 2004, s. 231, 236-237, 412-417.

⁶ David Magie, *Roman Rule In Asia Minor To The End Of The Third Century After Christ Volume I-II: Text* Princeton, Princeton University Press, New Jersey 1950, s. 1613.

⁷ Glen Warren Bowersock, *Augustus And The Greek World*, At The Clarendon Press, Oxford 1965, s. 116-118; Steven J. Friesen, *Imperial Cults And The Apocalypse Of John: Reading Revelation in the Ruins*, Oxford University Press, New York 2001, s. 28; Kenneth Cukrowski, "The Influence Of The Emperor Cult On The Book Of Revelation", *Restoration Quarterly*, 45, (1-2), 2003, s. 56; Barbara Burrell, *Neokoroi Greek Cities And Roman Emperors*, Cincinnati Classical Studies, Baston: Brill 2004, s.59; Norbert Zimmermann-Sabine Ladstätter, *Ephesos Duvar Resimleri Hellenistik Dönemden Bizans Dönemine Kadar*, Çev: Selma Gün, Ege Yayınları, İstanbul 2011, s. 36; Sabine Ladstätter, *Ephesos Yamaç Ev 2 Arkeolojik Bir Rehber*, Çev: Selma Gün, Ege Yayınları, İstanbul 2012, s.21.

⁸ Magie, *age*, s. 1613.

⁹ Price, *age*, s. 236.

mevcut olan ve üzerindeki kamu yapılarından dolayı “Devlet Agorası (Yukarı Agora)” olarak adlandırılan alan, Augustus döneminde devlet kültüne adanan bir “İmparatorluk Forumu” haline getirilmiştir.¹⁰ Bu kompleksin en geniş alanı, içinde bir tapınağın bulunduğu *temenos* ya da avludan oluşmaktadır. *Temenos*un güney ve doğu kenarlarında Dor düzeninde *stoalar* bulunmaktadır. Bu *temenos* aracılığıyla *bouleuterion*, yanındaki Tapınak Kompleksi ve *prytaneion* ile kuzey taraftaki *basilika* birbirine bağlanmaktadır. Kompleksi oluşturan yapılar kısmen kamusal, kentsel ve dini özellikler taşımaktadır.¹¹ Hellenistik Dönem’de de önemli bir mekân olan bu yukarı alan, İmparator Augustus döneminde yeniden tasarlanmış ve imparator kült ideolojisini yansıtan yapılarla donatılmıştır.¹²

1.1. Agora Tapınağı (Augustus Tapınağı?)

Devlet Agorası’nın merkezinde, doğu-batı aksında, yaklaşık 28 x 15 m boyutlarında, 6 x 10 sütundan oluşan *peripteros* planlı, müstakil bir tapınak yer almaktadır. Tapınak sadece *krepidomanın* ilk basamağına kadar korunmuştur. Yapı çukurlarında ele geçen buluntular ışığında, MÖ 1. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlendirilen bu tapınağın kime ithaf edildiği ise kesinlik kazanmamıştır.¹³ Erken yayınlar, Marcus Antonius ve Cleopatra tarafından yaptırılan, Mısır Tanrıçası İsis’e veya Dionysos’a adanmış bir tapınak olduğunu yazar.¹⁴ Araştırmacıların bazıları ise, Strabon’un da bahsettiği *Conventus Civium Romanorum* (Romalı Yurttaşlar Cemiyeti) tarafından, tanrısız Caesar ve Dea Roma için MÖ 29’dan sonra inşa edilen bir tapınak olduğunu belirtirler.¹⁵ P. Scherrer da Divus Iulius ve Dea Roma onuruna dikildiğini düşünmektedir.¹⁶ Ancak, S. R. F. Price¹⁷ ile W. Jobst¹⁸, Agora Tapınağı’nın Augustus’a adandığını savunmuşlardır. Jobst, Agora’nın içinde ve çevresinde bulunan verilerden yola çıkarak, tapınağın bir *Augusteion* (*Sebasteion*)’un varlığına işaret ettiğini ve tüm Yukarı Agora Alanı’nın, bu müstakil tapınakla ilişkili olduğunu belirtmektedir.¹⁹ Jobst’un bu tezinin dayandığı en önemli kanıtlardan biri de, Devlet Agorası’nda ele geçmiş olan *corona civicalı* bir Augustus başıdır.²⁰ Tapınak, Geç Antik

¹⁰ Wilhelm Alzinger, *Augusteische Architektur In Ephesos*, (ÖJH Band 16), Wien 1974, s. 50-51; Peter Scherrer, *Efes Rehberi*, Ege Yayınları, İstanbul 2000, s. 76-87.

¹¹ Peter Scherrer, “The City of Ephesos From the Roman Period to Late Antiquity”, *Metropolis of Asia: An Interdisciplinary Approach to Its Archaeology, Religion, and Culture*, Edited by Helmut Koester, Trinity Press International, Pennsylvania 1995, s. 4; Scherrer, *age*, s. 76, 78; Rubina Raja, *Urban Development and Regional Identity in the Eastern Roman Provinces, 50 BC – AD 250 Aphrodisias, Ephesos, Athens, Gerasa*, Museum Tusculanum Press, Copenhagen 2012, s. 65-66.

¹² Friesen, 2001 *age*, s. 95.

¹³ Scherrer, *age*, s. 80.

¹⁴ Marcus Antonius ve Mısır kraliçesi Cleopatra, MÖ 33/32 yılının kışını Ephesos’ta geçirmişler ve burada, Octavianus’a (Augustus) karşı bir muhalefet merkezi kurmuşlardır. Bu bağlamda Ephesos’ta, Cleopatra’nın onuruna, kendi dini işaretlerini bırakan bir İsis Tapınağı’nın kurulması mantıklı bir çıkarım gibi gözükmemektedir. Bkz., Friesen, 2001 *age*, s. 100. Ayrıca tapınağın yanındaki bir hendekten, büyük ihtimalle Antonius’a ait olduğu düşünülen bir portrenin bulunması ve Antonius’un kendisini Dionysos’la özdeşleştirmesi göz önüne alındığında, tapınağın Dionysos onuruna kurulan bir Dionysos Tapınağı olabileceği de düşünülmüştür. Bkz., Wilhelm Alzinger, “Das Regierungsviertel”, *ÖJH 50*, Wien 1972-1975, s. 229-300; Scherrer, *age*, s. 80; Burrell, *age*, s. 59; Çiğdem Özkan, *Anadolu’da Hellenistik ve Roma Dönemine Ait Doğu (Mısır) Kökenli Kült ve Kült Alanları*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2002, s. 36.

¹⁵ Scherrer, *age*, s. 80; Raja, *age*, s. 66.

¹⁶ Scherrer, *age*, s. 4.

¹⁷ Price, *age*, s. 236, 413.

¹⁸ Friesen, 2001 *age*, s. 100.

¹⁹ *Age*, s. 100.

²⁰ İbrahim Hakan Mert, “Erken İmparatorluk Döneminde “İmparator Kültü”, Anadolu İnancındaki Yeri ve Kent Mimarisine Yansıması”, *Sanat ve İnanç I*, 2004, s. 302.

Dönem'de tamamen sökülmiş ve malzemesi kentin başka yerlerindeki tamir işlerinde kullanılmıştır.²¹

1.2. Çifte Tapınak (Divus Iulius ve Dea Roma Tapınağı?)

Ephesos Devlet Agorası'ndaki kompleks alanda, kentin kutsal ateşinin yandığı *prytaneion* ile *odeion*'un arasında, çift tapınaklı bir *temenos* yer almaktadır. Kompleks, batı ucunda imparator heykellerine ev sahipliği yapmış olabilecek çift mekânlı bir oluşumun yer aldığı, üç kenarlı bir *prostyledon* oluşmaktadır. Ancak, Çifte Tapınak olarak adlandırılan bu yapının kim(ler)e ithaf edildiği kesin olarak bilinmemektedir. Önceki araştırmalarda 'Devlet Sunağı' olarak tanımlanan bu yapı, sonrasında Divus Iulius ve Dea Roma Tapınağı olarak tanımlanmıştır. Yazıtlar sayesinde MÖ 25 öncesine tarihlenen bu yapının, Augustus tarafından Asia Eyaleti'ndeki Romalı vatandaşların kullanımı için tahsis edilen, Divus Iulius ve Dea Roma'yı onurlandıran tapınak olduğu düşünülmektedir.²²

W. Alzinger, anıtın Roma tarzına dikkat çekmektedir. Bölgenin arka duvarına karşı oluşturulan yüksek podyumlu bu alan, Ephesos mimarisi için sıra dışı bir görünüm sergilemektedir. Böylece bu yapının, Romalılar için kurulan çifte külte uygun bir alan sergilediği düşünülmektedir.²³

1.3. Basilika Stoa (Kraliyet Revağı)

Mekândaki en büyük yapı, Agora'nın kuzey tarafını kaplayan, 167 m uzunluğunda ve 16.3 m derinliğinde anıtsal bir *basilikadır*. Devlet Agorası meydanından dört basamakla ulaşılan yapı, üç nefli ve iki katlıdır. Güney cephede 67 adet İon düzeninde sütunlar yer almaktadır.²⁴

Agora'ya açılan *basilika*nın *arşitrav*ında bulunan, 80 m boyutundaki yazıt önce Latin dilinde daha sonra da Hellen dilinde yazılmıştır. Adak yazıtına göre yapı, MS 11 yılında, bir Roma vatandaşı olan C. Sextilius Pollio ve ailesi tarafından bağışlanmıştır. Buna göre *basilika*, Ephesoslu Artemis'e, tanrıların oğlu İmparator Caesar Augustus ile Augustus'un oğlu Tiberius Caesar'a ve Ephesos kentine adanmıştır.²⁵ Çift dilli adak yazıtının Hellence kısmından yola çıkılarak yapı, *Basilika Stoa*, "*Basilika (Kraliyet) Portikosu - Revağı*" şeklinde yorumlanmıştır. Latin ve Hellen dillerinin birlikte kullanımı, yapının mimarisine de yansımış, yerli ve yeni kültürün geleneklerini somut olarak ortaya koymuştur.²⁶

Basilika Stoa'nın doğu ucunda, orta neften geniş ve kemerli bir koridor ile yan neflerden kemersiz girişlerle ulaşılan küçük bir oda yer almaktadır. "*Chalcidicum*" olarak adlandırılan bu oda, yaklaşık 12 x 16.3 m genişliğindedir. Bu mekânda, Augustus ve Livia'yı tahta oturmuş bir şekilde betimleyen anıtsal heykeller bulunmuştur.²⁷ *Chalcidicum*da, kült faaliyetlerinin yapıp yapılmadığı tam olarak bilinmemekle birlikte²⁸ bu kolosal heykeller,

²¹ Scherrer, *age*, s. 80.

²² Alzinger *age*, s. 55-56; Friesen, 2001 *age*, s. 99-100; Cukrowski, *agm*, s. 56; Price, *age*, s. 236, 412; Burrell, *age*, s. 59.

²³ Friesen, 2001 *age*, s. 100.

²⁴ *Age*, s. 95.

²⁵ *Age*, s. 95.

²⁶ Price, *age*, s. 241; Özel Teraman, *Kent Mekânı Tasarımında İdeolojik Bir Temsil Aracı: Küçük Asya'da Roma İmparatorlar Kültü'nün Mimari Yoluyla Temsili*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul 2014, s. 115.

²⁷ Friesen, 2001 *age*, s. 96.

²⁸ Steven J. Friesen, *Twice Neokoros Ephesus, Asia And The Cult Of The Flavian Imperial Family*, E. J. Brill, Leiden, New York, Köln 1993, s. 63.

mekânın imparatorluk kültü ile ilgili bir işlevinin var olduğunu düşündürür. Ancak kesin olarak söylenecek bir şey varsa o da bu mekânın, imparatorluk ailesi ve aynı zamanda Pollio gibi kentin seçkin vatandaşlarına yapılan onurlandırma yazıtlarının kamusal olarak sergilenmesine hizmet ettiği'dir.²⁹

Basilika Stoa, içerdiği heykeller ve *chalcidicum*unda saklanan resmi arşivler sayesinde Agora çekirdeğinin en baskın öğelerinden biri olmuştur. Bu mimari baskınlık, ziyaretçileri etkilemek için tasarlanmış bir iç mekân tasarımıyla da desteklenmiştir.³⁰ Bununla birlikte, İmparator Augustus ve karısı Livia'nın anıtsal heykelleri dışında Iulius-Claudius hanedanı ile ilgili olan başka portre ve yazıtların varlığı, *Basilika Stoa*'nın bir imparator galerisi olduğunu göstermektedir.³¹

1.4. Artemision'daki Augustus Tapınağı (Sebasteion/Augusteion)

Ephesos'taki Artemision, Augustus zamanında MÖ 6/5 yılında, o dönemin *proconsulü* tarafından düzenlenmiş ve tüm sınırlar, bir duvarla çevrilerek kült alanının bulunduğu *temenostaki* kanallar ve yollar onarılmıştır. Bu bağlamda Augustus ve ondan sonraki imparatorlar için, Artemis'in *temenosunda* "*Sebasteion*"³² adı verilen bir kült yapısı inşa edilmiştir. Artemision'un kuzeybatısında kısmen meydana çıkarılmış Geç Hellenistik – Erken Roma dönemlerine tarihlenen üç yapının, epigrafik belgelerle de kanıtlanmış olan çeşitli imparatorluk kültü yapılarıyla ilişkili oldukları düşünülmektedir.³³

Sebasteion ile ilişkilendirilen MÖ 6/5 yılı dolaylarına tarihlenen bir yazıtta, bölgede görev yapan *proconsul* Gaius Asinius Gallus ile legatus Sextus Lartidius'un ismi geçmektedir.³⁴ Metin, Augustus'un emriyle *Artemision* ve *Sebasteion* için aynı alanda inşa edilen bir duvardan bahseder.³⁵ Bu yazıtlı heykel kaideleri ile Artemision'da çeşitli yenilemeler yapıldığı ve bu yenilenmeler dışında kutsal alan içerisinde ikinci bir *Sebasteion*'un yer aldığı varsayılmaktadır. Eğer bu varsayım doğruysa, aynı kutsal alan içerisinde Augustus'a da tapınılmış ve belki de aynı sunak içerisinde imparator ve tanrıçaya ortak kurbanlar sunulmuştur.³⁶

Artemision'da, Artemis ve *Sebasteion*'un aynı *temenosu* paylaşmış paylaşılmadığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır.³⁷ Ancak yazıtta, hem *Artemision* hem de *Sebasteion* için bir duvarın inşa edildiği anlatılmaktadır. Bu yazıt, Ephesos'ta, henüz daha

²⁹ Teraman, *agt*, s. 117.

³⁰ *Agt*, s. 117-118.

³¹ Scherrer, *age*, s. 80.

³² *Augusteion* ya da Hellenesiyle *Sebasteion*, Küçük Asya'nın birçok kentinde kurulan Augustus Tapınaklarıdır. Bkz., Bülent İplikçioğlu, *Eskibati Tarihi I Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 140.

³³ Anton Bammer-Ulrike Muss, *Antik Dünya'nın Bir Harikası Efes Artemision'u*, Çev: Filiz Dönmez, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2009, s. 25.

³⁴ Cukrowski, *agm*, s. 57; Mehmet Oktan, *Roma'nın Anadolu'daki Yapı Politikası*, (Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi) Antalya 2011, s. 38.

³⁵ Cukrowski, *agm*, s. 57; Price, *age*, s. 412-413.

³⁶ Görkem Kökdemir, "Kurban Masalarındaki Anthemion Bezemelerinin Augustus Dönemi Tipolojik ve Stilistik Özellikleri", *Anadolu/Anatolia*, 27, 2004, s. 48.

³⁷ Nock, Augustus ve Artemis'in zorunlu olarak aynı mekânı paylaşmadığını düşünmektedir. Jobst, Augustus Anıtı'nın Artemision'da değil, Yukarı Agora'da olduğunu öne sürmektedir. Wood ise, Artemis Tapınağı'nın batı-güneybatısında, temenos duvarları içinde yer alan iki yapıda kazı çalışmaları gerçekleştirmiş ve ikinci yapının *Sebasteion* olduğunu belirtmiştir. Bkz., Price, *age*, s. 412-413.

hayatta iken Augustus'a ait bir imparatorluk tapınağının var olduğunu gösterir.³⁸ Zira Ephesos'taki Artemision'da, imparator kutsal alanını kentin baş tanrıçasıyla hiçbir zaman aynı düzeye yükseltmeyen, bağımsız imparatorluk yapı ve anıtlarının var olduğu düşünülmektedir.³⁹

2. İmparator Tiberius Kültü

Ephesos'ta, İmparator Tiberius'a ait olduğu düşünülen herhangi bir tapınak bulunmamaktadır. Fakat Tiberius kültürünün varlığını yansıtan en önemli yapı, yukarıda Augustus kültüründe de anlatılan *Basilika Stoa*'dır. Üzerindeki adak yazıtına göre MS 11 yılına tarihlenen *Basilika Stoa*; Ephesoslu Artemis'e, tanrıların oğlu İmparator Caesar Augustus'a, Augustus'un oğlu Tiberius Caesar'a ve Ephesos kentine adanmıştır.⁴⁰ Bunun yanı sıra İmparator Tiberius'un torunları, Tiberius Gemellus ve Germanicus'un Ephesos'ta rahipleri olduğu da bilinmektedir.⁴¹

Ephesos'un merkezinde yer alan ve Yamaç Evler olarak isimlendirilen varlıklı Ephesoslular'ın evlerinde, imparatorluk imgeleri gün ışığına çıkartılmıştır.⁴² Yamaç Evler'in 7 numaralı konut birimindeki *eksedran*ın güney duvarının ortasına, içine heykellerin yerleştirilmesi için açılan nişte, İmparator Tiberius ile annesi İmparatoriçe Livia'nın büstleri bulunmuştur. Bu konut biriminin avlusunda, dini ve kültürel bir havanın vurgulandığı gözlenmektedir. Bu bağlamda Yamaç Ev 2, Roma imparatorlarının kültürel tapımına olanak sağlamaktadır.⁴³

Son olarak belirtmelidir ki, MS 23 yılında İmparator Tiberius'a bir *Koinon*⁴⁴ Tapınağı inşa etmek için yarışan on bir Asya kenti arasında Ephesos kenti de vardı. Ancak Ephesos, Artemis kültürüne ev sahipliği yaptığı için bu unvandan mahrum bırakılmış, lakin ilerleyen zamanlarda *neokorosluk*⁴⁵ unvanını elde etmeyi başarmıştır.⁴⁶

3. Birinci Neokorosluğa Kanıt: İmparator Nero Dönemi

³⁸ Cukrowski, *agm*, s. 57.

³⁹ Price, *age*, s. 247.

⁴⁰ Friesen 2001, *age*, s. 95.

⁴¹ Ephesos'taki Demeter Kültü'nün Rahibi, Tiberius'un ikiz torunları Tiberius Gemellus ve Germanicus adına yazıt ithaf etmiştir. Yazıtta ikizler, yeni *dioscuri* (Tanrı Zeus'un ikiz oğulları) olarak adlandırılmışlardır. Bkz., Charles Brian Rose, *Dynastic Commemoration And Imperial Portraiture in the Julio-Claudian Period*, Cambridge University Press, New York 1997, s. 176, no: 116.

⁴² Price, *age*, s. 207-208.

⁴³ Ladstätter, *age*, s. 141, 185, 227-228.

⁴⁴ Her eyalette ortak olarak kurulan, başta İmparatorluk Kültü'nün yönetiminden sorumlu üye kentlerin temsilcilerinin oluşturduğu "*Koinon*" adı verilen eyalet meclisleri vardı. İmparatorluğun doğusunda yer alan bu *Koinon*lar, Augustus Dönemi'nden daha önce, Roma Cumhuriyet Dönemi'nin son yüzyılında kurulmuş ve doğu eyaletlerinin idari bir unsuru olarak görev yapmıştır. Bkz., Fergus Millar, *The Emperor In The Roman World (31 B.C.-A.D. 337)*, Duckworth, London 1977, s. 386-391.

⁴⁵ Hellence bir terim olan *neokoros* (νεωκόρος), "tapınak" anlamına gelen ve asıl anlamı ev, yapı olan *naos* (ναός) ile muhafaza etmek, korumak, bakmak anlamlarına gelen *koros* (κόρος) sözcüklerinden meydana gelmektedir. Bu köklerden türeyen *neokoros*, sözlük anlamı olarak "tapınak bekçiliği" ya da "tapınak koruyuculuğu" anlamına gelmektedir. Böylece *neokoros*, kutsal bir alanın ya da binanın bakımı ile ihtiyaçlarının karşılanmasından sorumlu bir görevliyi tanımlamaktadır. Bkz., Burrell, *age*, s. 3-5. Ancak, kökeninde itibar gören bir kültürle bağlantılı olarak, tapınakla ilgili çeşitli sorumlulukları yerine getiren bir görevliyi anlatan *neokoros* terimi, zamanla İmparatorluk Kültüyle bağlantılı kentler için bir unvan olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bkz., Price, *age*, s. 125.

⁴⁶ Tacitus, *The Annals Of Tacitus*, Trans: A. J. Woodman, Cambridge University Press, Cambridge 2004, IV.55-56; Burrell, *age*, s. 59, 276.

Ephesos'ta, İmparatorluk Kültü'nün *neokorosluğuna* gönderme yapan ilk kanıt, İmparator Nero dönemine ait MS 65 – 66 yıllarına tarihlenen sikkelerdir.⁴⁷ Nero dönemine ait Ephesos sikkeleri *neokoros* unvanını belirtmekteyse de, bu dönem henüz daha imparatorluk tapınağının inşasına başlanmış değildir. Ephesos'u *neokoros* olarak adlandıran sikkeler İmparator Nero döneminden gelse de, genellikle MS 85 ile 86 yıllarına tarihlenen Ephesos'taki yazıtlar kentin Domitianus döneminde *Koinon* Eyalet Tapınağı'na sahip olduğunu göstermektedir.⁴⁸ Ancak Ephesos kenti, İmparator Tiberius'un döneminden beri aradığı ve belki de İmparator Nero döneminde kazanmış olma ihtimalinin mümkün olduğu, *koinon* tapınağı için kendisini *neokoros* olarak adlandırmış olabilir. Fakat Nero, MS 68'de *Senatus* tarafından *damnatio memoriae* (hatıranın lanetlenmesi) cezasına uğradığı için intihar etmiş ve sonrasında onun kültü kınanmıştır.⁴⁹

Ephesos Tetragnonos Agora'nın doğu kenarı boyunca uzanan, Mermer Cadde'ye bakan, 150 m uzunluğuna sahip iki nefli bir *basilika* bulunmuştur. Yapı, yazıtında Artemis *Ephesia*'ya, İmparator Nero'ya, annesi Agrippina'ya ve Ephesos kenti sakinlerine ithaf edilmiştir. Yazıt ithafından dolayı bu yapı, arkeologlar tarafından "*Nero Stoasi*" olarak adlandırılmakta ve İmparator Nero'ya ithaf edildiği düşünülmektedir.⁵⁰

4. Birinci Neokorosluk: İmparator Domitianus Kültü (Flavius Hanedanı İmparatorları)

Senatus, İmparator Domitianus döneminde Ephesos'un talep ettiği, imparator onuruna bir İmparatorluk Kültü Tapınağı kurma isteğine ilk kez onay vermiştir.⁵¹ Domitianus onuruna kurulan bu kült, Ephesos'un uzun zamandır uğraştığı *neokorosluğa* sahip olmasını sağlamıştır.⁵² Böylece İmparator Domitianus Dönemi'nde, Asya'nın *koinon* kentlerinden bir grup, Ephesos'taki "*Asya'nın Sebastoi (Augusteion) Ortak Tapınağı*" için bazı sunularda bulunmuşlardır. Bu durum *koinon* eyalet statüsünü de yansıtmaktadır.⁵³

Eyaletlerin katılımıyla kurulan Ephesos'taki Domitianus kültü, sayısız kentin yaptığı bir dizi ithafla kanıtlanmaktadır.⁵⁴ Bu ithaflar, aralarında Aphrodisias, Stratonikeia, Klazomenai, Kyme, Teos, Silandos, Keretapa, Aizanoi ve Tmolos gibi kentlerin de bulunduğu, eyalet genelindeki kentler tarafından Ephesos'ta sergilenmek üzere gönderilen, heykel kaideleri üzerinde yer alan yazıtlardır. Zira Ephesos'taki bu tapınağa adanmış toplam 13 adet yazıt bulunmuştur.⁵⁵ Kentlerin durumuna bağlı olarak 13 yazıt da benzer metinlere sahiptir. Genellikle bu metinler, söz konusu kentler için "*İmparator Domitianus Caesar Sebastos Germanicus*"a ithaf ile başlamaktadır. Ardından *proconsülün* adı, heykeli bağışlayan halkın adı, kent onuruna heykelin gelirini sağlayan hayırseverin adı ve eyalet başrahibinin adı gelmektedir.⁵⁶

⁴⁷ Bu sikkelerin arka yüzünde *Ἐφ(εσίων) νεοκόρων* (*Neokoron Ephesoslular*) lejanti yer almaktadır. Bkz., Friesen 1993, *age*, s. 53; Burrell, *age*, s. 60-62.

⁴⁸ Burrell, *age*, s. 62.

⁴⁹ *Age*, s. 61.

⁵⁰ Scherrer, *age*, s. 142.

⁵¹ Zimmermann-Ladstätter, *age*, s. 38; Ladstätter, *age*, s. 23-24.

⁵² Stefan Karwiese, "Ephesos 1995-1996", *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı I. Cilt*, Ankara 1998, s. 726.

⁵³ Burrell, *age*, s. 61.

⁵⁴ Price, *age*, s. 322.

⁵⁵ Friesen 1993, *age*, s. 29-32.

⁵⁶ Friesen 2001, *age*, s. 44.

Aphrodisias'tan gelen bir heykel kaidesi üzerindeki yazıttan anlaşıldığı üzere, yazıtlarda Domitianus, *Sebastos* olarak tanımlanmış ve bu da Domitianus'u, Ephesos'taki eyalet tapınağının ibadet öznesi haline getirmiştir. Bu nedenle, ithafın kelime haznesi ve imparator onuruna adanmış sunu örnekleri, kültün merkezinde Domitianus'un olduğunu göstermektedir. Yazıtın en önemli yönlerinden biri de tapınağın resmi unvanını içermesidir. Domitianus onuruna kurulan bu *koinon* tapınağı, tüm eyaletin ortak tapınağı olduğu gibi, Ephesos da bu kültün *neokoros* olmaktadır.⁵⁷

Ele geçen yazıtlar sayesinde tapınağın Domitianus döneminde, yaklaşık MS 89-90 yılları arasında ithaf edildiği anlaşılmaktadır. Ancak, MS 96 yılında Domitianus katledilip *Senatus* tarafından *damnatio memoriae*ye uğradıktan sonra ismi tüm kamu kayıtlarından silinmiş ve ardından İmparator Domitianus'un babası Vespasianus tanrılaştırılmıştır. Böylece Ephesos'un uzunca bir zamandan sonra elde ettiği *neokorosluk* hakkı da İmparator Vespasianus'a geçirilmiştir. Dolayısıyla yazıtlardaki "*İmparator Domitianus Caesar Sebastos Germanicus'a*" şeklindeki ithaf, "*İmparator Tanrı Caesar Sebastos Vespasianus'a*" şeklinde değişikliğe uğramıştır.⁵⁸ Domitianus'a (sonradan değiştirilerek Vespasianus'a) ithaf edilen bir dizi yazıtta göre yapı, "*Sebastoslar'ın Ephesos Tapınağı*" olarak isimlendirilmiştir.⁵⁹ Böylece Ephesos, Asia *Koinonu* tarafından özel olarak atanmış bir başrahip tarafından başkanlık edilen, Asya'da bilinen beş kentten biri olmuştur.⁶⁰

İmparator Domitianus dönemine ait nümismatik veriler de kenti *neokoros* olarak tanımlamaktadır. Hatta bu döneme ait iki Ephesos sikkesi üzerinde kent, "*iki kez neokoros*" yani Artemis ve Sabastoi olarak adlandırılmıştır.⁶¹ Bu iki sikke, kentteki yeni dini inancın en canlı görüntüsünü sunmaktadır. Dolayısıyla bu dönem Ephesos'ta, Artemis *Ephesia* ile imparatorların kültü olmak üzere iki baskın kült bulunmaktadır. Ancak sikke üzerinde yer alan "*iki kez neokoros*" unvanı bu dönemin epigrafik kayıtlarında görülmemektedir. Daha ziyade, bu döneme ait yazıtlar *neokoros* unvanını hiçbir sayı belirtmeden kullanmıştır. Zira Ephesos, İmparator Hadrianus döneminde ikinci bir eyalet kültü kurma iznini alarak "*iki kez neokoros*" unvanını kullanacaktır.⁶²

İmparator Domitianus dönemine tarihlenen, kenti "*iki kez neokoros*" olarak adlandıran sikkelerin dışındaki Ephesos sikkeleri, *Zeus Olympios* Kültü'nü göstermektedir.⁶³ Bu sikkelerde İmparator Domitianus, Tanrı *Zeus Olympios* ile asimile edilmektedir.⁶⁴

⁵⁷ Friesen 1993, *age*, s. 34-35.

⁵⁸ Friesen 2001, *age*, s. 45-46.

⁵⁹ Friesen 1993, *age*, s. 36; Friesen 2001, *age*, s. 149; Price, *age*, s. 414.

⁶⁰ Burrell, *age*, s. 65.

⁶¹ Ancak kenti "*iki kez neokoros*" olarak adlandırmak Domitianus dönemi için aldatıcıdır. Bkz., Burrell, *age*, s. 65. Bu sikkelerin ilkinde, ön yüzde *Δομτιανὸς Καῖσαρ Σεβαστὸς (τὸς) Γερμανικὸς Αὐτοκράτωρ* lejantıyla birlikte define çelengi ile taçlandırılmış İmparator Domitianus'un başı yer alırken, arka yüzde *Ἐφεσίων Β Νεοκόρων* lejantıyla birlikte iki sütunlu tapınak cephesi ve ortada Artemis *Ephesia* tasvir edilmiştir. İkinci sikke de ise, ön yüzde *Δομτία Σεβαστή* lejantı ile birlikte İmparatoriçe Domitia büstü yer alırken, arka yüzde *Ἐφεσίων Δ[ις] Νε]οκόρων* lejantı ve Artemis *Ephesia* ile birlikte podyumlu sekiz sütunlu bir tapınak cephesi gösterilmiştir. Bkz., Friesen 1993, *age*, s. 56-57.

⁶² Friesen 1993, *age*, s. 56-57.

⁶³ Karwise 1998, *agm*, s. 726.

⁶⁴ Bu sikkelerin ön yüzünde Domitianus'un başı ve *Δομτιανὸς Καῖσαρ Σεβαστὸς Γερμανικὸς* lejantı yer almaktadır. Arka yüzünde ise, *Ζεὺς Ὀλύμπιος Ἐφεσίων* lejantı ile *Zeus Olympios* sol elinde bir asa tutarak tahta oturur şekilde tasvir edilmiştir. Bkz., *British Museum A Catalogue Of The Greek Coins Of Ionia (BMC)*, Edited By Reginald Stuart Poole, L. L. D., Printed By Order Of The Trustees Of The British Museum, London 1892, Ephesos, no: 215-217; Friesen 1993, *age*, s. 119.

Roma İmparatorluk Dönemi'nde Asya eyaletinde (*κοινὴ Ἀσία*), düzenli olarak çok sayıda atletik festivallerin düzenlendiği bilinmektedir. Bu festivaller, *koinon* himayesinde olan tüm eyaletler tarafından desteklenmiştir. Küçük Asya'da eyalet oyunlarının kutlandığı bilinen sekiz kent arasında Ephesos da yer almaktadır. Keza eyalet oyunları ile eyalet kültürlerinin ilişkili olduğu düşünülmektedir.⁶⁵ MS 89/90 yılına tarihlenen, Titus Flavius Quirina Metrobius isimli İasos'lu atletin kazandığı zaferleri anlatan kitabe, Ephesos'ta düzenlenen *Olympia* oyunları için en erken referansı vermektedir. Bu yazıtta, Metrobius'un Ephesos *Olympia*'da bir kez, Ephesos Asya Eyalet Oyunları'nda ise iki kez kazandığı anlatılmaktadır. Metrobius kitabesinden sonra İmparator Hadrianus dönemine kadar Ephesos *Olympia* oyunlarına dair herhangi başka bir kanıt bulunmamaktadır. Bu bağlamda, Ephesos *Olympia*'nın İmparator Domitianus onuruna bir festival olarak başlatıldığı, ancak uzun süre devam etmediği anlaşılmaktadır. Muhtemelen oyunların sonlandırılması, İmparator Domitianus'un *damnatio memoriae* uğramasıyla yakından ilişkiliydi.⁶⁶

4.1. Domitianus Tapınağı (Sebastoi / Sebastos Eyalet Tapınağı)

Ephesos'taki *Sebastoi Koinon* Tapınağı, kentin en güzel ve en merkezi yerinde, Devlet Agorası'nın hemen karşısında, Koressos Dağı'nın kuzey eteklerinde, 50 x 100 m'lik tonozlu bir teras üzerine inşa edilmiştir. Yol kavşağının güney istikametinde yer alan bu teras, tüm görkemiyle göze çarpmaktadır. Ephesos kenti bu tapınağın yapılmasından sonra, Roma İmparatorluğu'nun "*tapınak koruyucusu (neokoros)*" olma özel hakkını elde etmiştir.⁶⁷

Tapınak, yaklaşık 24 x 34 m'lik bir *stylobat* üzerine altı basamaklı bir *krepidoma* ile yükselen, önünde dört sütunu bulunan (*prostyle*), 8 x 13 sütunlu, *pseudodipteros* planlıdır.⁶⁸ Tapınağın doğusunda bulunan yapı kalıntıları, sütunlu ve basamaklı bir platform üzerinde U şeklinde bir *altarın* varlığını göstermektedir.⁶⁹ *Altarın* üzerinde, muhtemelen ikinci yüzyıldan kalma kurban törenleri ile silah betimli kabartmalar bulunmaktadır.⁷⁰ MS 1. yüzyılın son döneminde, Devlet Agorası'nın batı kenarına eklenen, İmparator Domitianus onuruna kurulan bu muhteşem tapınak ile Ephesos'ta, imparator kült ideolojisini yansıtan değişim süreci devam ettirilmiştir.⁷¹

Domitianus Tapınağı da diğer imparatorluk tapınakları gibi kentin en göze çarpan yerine konumlandırılmıştır. Tapınak terasının güney kısmı zemine yakın olduğundan kuzey tarafı yaklaşık 10.4 m yükseltilerek seviye eşitlenmeye çalışılmıştır. Böylece anıtsal bir katlı *stoa* yapılabilmesi için uygun bir alan sağlanmıştır. *Stoa*nın ilk katı Dor düzenindedir ve bu kattaki salonun arkasında bir dizi küçük dükkân yer almaktadır. İkinci katı, ilahi figürlerle süslenmiştir. Mevcut heykeller İsis ve Attis olarak tanımlanmış ve bu nedenle bazı araştırmacılar, ikinci katın yalnızca doğu tanrılarıyla donatıldığını düşünmüşlerdir. *Stoa*nın üçüncü ve son katı ise muhtemelen Korinth düzeninde inşa edilmiştir.⁷²

Tapınağın tanımlanmasındaki kilit noktalardan biri de kolosal heykellere ait mermer parçalarının bulunmasıdır. Terasın tonozlu altyapılarında bulunan bu heykel parçaları; bir

⁶⁵ Friesen 1993, *age*, s. 114.

⁶⁶ Ephesos'taki Olympia Oyunları, İmparator Hadrianus döneminde yeniden canlanmış ve MS 3. yüzyıla kadar kutlanmıştır. Bkz., Friesen 1993, *age*, s. 117-119.

⁶⁷ Ekrem Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, Net Yayınları, İstanbul 2003, s. 344.

⁶⁸ Friesen 1993, *age*, s. 63-64; Friesen 2001, *age*, s. 50; Scherrer, *age*, s. 92; Akurgal, *age*, s. 344; Burrell, *age*, s. 64.

⁶⁹ Friesen 1993, *age*, s. 67; Scherrer, *age*, s. 92; Burrell, *age*, s. 64.

⁷⁰ Scherrer, *age*, s. 92; Burrell, *age*, s. 64; Price, *age*, s. 414.

⁷¹ Price, *age*, s. 279, 244.

⁷² Friesen 1993, *age*, s. 70-72; Friesen 2001, *age*, s. 50-51.

baş, sol ön kol ve sol başparmağı içermektedir.⁷³ Bu kolosal kült heykel başının ilk olarak Domitianus'a ait olduğu düşünülmüş, ancak Flaviuslar'ın portreleri üzerine yapılan bir monografi sayesinde Domitianus'un ağabeyi Titus'a ait olduğu açıklanmıştır.⁷⁴ Fakat yalnızca Domitianus ve Vespasianus'a gönderme yapan epigrafik kanıtlar nedeniyle bu heykelin tanımlanmasındaki tartışmalar hala devam etmektedir.⁷⁵ Bununla birlikte daha başka heykel parçaları da bulunmuştur. Üçüncü bir kolosal elin bulunması, tüm parçaların aynı heykelden gelmediğini ve Titus (ya da Domitianus) olarak tanımlanan heykelin tek başına durmadığını düşündürmektedir.⁷⁶ Titus (Domitianus) heykelinin varlığı, *Sebastoi* kültüyle ilgili en az üç heykelden biri olarak tanımlanmaktadır. Böylece tapınakta, Vespasianus, Titus (Domitianus) ve hatta belki de Domitia'nın benzer heykellerinin olduğu düşünülmektedir.⁷⁷

Tapınağın ithafıyla ilgili on üç yazıttan da anlaşıldığı üzere, tapınak İmparator Domitianus'un iktidarı sırasında, yaklaşık MS 89-90 yılları arasında kurulmuştur. "Sebastoslar Tapınağı" veya "Sebastoi Tapınağı" olarak da bilinen Domitianus Tapınağı, Roma'yı ve *Senatus*'u simgeleyen figürler barındırmadığından, diğer eyalet kült tapınaklarından farklıdır. Burada, *Sebastoslar* saygı görmüş ve kült sadece imparator ve imparator ailesine odaklanmıştır.⁷⁸ Böylece tapınaktaki kült onuru Vespasianus, Titus, Domitianus ve hatta belki İmparatoriçe Domitia'nın da dâhil olduğu *Sebastoslar* sunulmuştur.⁷⁹ MS 96 yılındaki suikastın ardından *Senatus* tarafından *damnatio memoriae*ye uğrayan Domitianus'un ismi tüm kamu kayıtlarından silinmiş ve Ephesos'taki Domitianus Tapınağı da Vespasianus'a ithaf edilmiştir.⁸⁰ Ayrıca tapınaktaki kolosal kült heykeli, İmparator Vespasianus'un bir tasviri sayılmış ve muhtemelen geç antik döneme kadar yerinde bırakılmıştır.⁸¹

4.2. Liman Gymnasium ve Hamamları

Liman *Gymnasium* ve Hamamları, Ephesos'un bilinen en büyük mimari yapı alanlarından biridir. Bu yapı kompleksi, birbirine bağlı üç ayrı birimden oluşmaktadır. Bunlar; hamam yapısı, *palaestra* ve *gymnasium*dur.⁸² Bu kompleksin inşasına, İmparator Domitianus zamanında başlanmış ve muhtemelen yine onun zamanında tamamlanmıştır.⁸³ Nitekim *gymnasium* ve hamam yapılarında bulunan yazıtlar, kompleksin İmparator Domitianus'un tarihini doğrulamaktadır.⁸⁴ Ephesos'taki Liman Hamam-Gymnasium kompleksinin imparatorluk kültüne yönelik tasarlandığı düşünülmektedir

⁷³ Heykel, büyüklük açısından kolosal ölçülere sahiptir. Kolunun yalnızca alt kısmı bir insan boyundadır. Baş parçası ise 1.18 m'dir. Ayakta durduğu anlaşılan heykelin yerden, elinde tuttuğu sanılan mızrağın tepesine kadar yaklaşık yedi ile sekiz metredir. Bkz., Price, *age*, s. 307.

⁷⁴ Friesen 1993, *age*, s. 60-62; Scherrer, *age*, s. 92; Friesen 2001, *age*, s. 50; Burrell, *age*, s. 64.

⁷⁵ Price, *age*, s. 414. İzmir Selçuk Müzesi'nde olan eser, İmparator Domitianus adı altında sergilenmektedir.

⁷⁶ Burrell, *age*, s. 64.

⁷⁷ Friesen 1993, *age*, s. 62.

⁷⁸ Friesen 2001, *age*, s. 45-46.

⁷⁹ Friesen 1993, *age*, s. 49.

⁸⁰ *Damnatio memoriae*'dan sonra Domitianus Tapınağı'nın ithaf yazıtındaki Domitianus'un adı da silinmiş ve Ephesos'taki Domitianus kültü Vespasianus kültüne çevrilmiştir. Bkz., Friesen 1993, *age*, s. 69-79; Scherrer, *age*, s. 92; Friesen 2001, *age*, s. 45-46; Price, *age*, s. 293.

⁸¹ Price, *age*, s. 293.

⁸² Friesen 1993, *age*, s. 121.

⁸³ Akurgal, *age*, s. 334.

⁸⁴ Friesen 1993, *age*, s. 122-123.

Bilinen yazıtlar ışığında, Küçük Asya’da düzenlenen belirli yarışmalarla birlikte, en büyük imparatorluk kültü festivallerinde, atletizm oyunlarının yapıldığı anlaşılmaktadır. Ephesos, *Sebastoi* eyalet tapınağını kurma iznini aldıktan sonra, kent İmparator Domitianus onuruna *Olympia* oyunlarını düzenlemiş ve muhtemelen hamam-gymnasium kompleksi de *Olympia* oyunları için inşa edilmişti.⁸⁵ Nitekim epigrafik kanıtlar, Liman Hamam - *Gymnasium* kompleksinin İmparator Domitianus onuruna düzenlenen *Olympia* oyunları ile tanımlandığını doğrulamaktadır. Ephesos’un en büyük hamamı olan Liman Hamamı’nın asıl isminin *Gymnasion tou Domitianou Sebastou* (Domitianus Hamamı) olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁶ Bunun yanı sıra, hamamlardan bahseden birkaç Ephesos yazıtında, *βαλανεῖα Σεβαστῶν / Σεβαστοῦ* şeklinde yer almaktadır. Bu bağlamda hamam binası ve *palaestra*, “*Sebastoi Hamamları*” ya da “*Sebastosların Hamamları*” olarak da adlandırılmıştır. Mimari olarak spor aktivitelerinin yapıldığı *gymnasium* ise, kült faaliyetleri açısından hamamlarla yakından ilişkilidir. Bu düzenleme ışığında yapıda bulunan iki mermer avlunun dışındaki tüm kompleks alanın, imparatorun kutsallığına ithaf edildiği düşünülmektedir.⁸⁷

Ephesos’taki *Sebastoi* kültüne eşlik eden *Panhellenik Olympia* oyunları, spor aktivitelerinin gerçekleştirildiği festivallerdir. Kent, oyunları İmparator Domitianus onuruna başlatmış ve onu *Zeus Olympios* ile özdeşleştirmiştir. Oyunların ilk kez, MS 89 ile 90 yılları arasında gerçekleştirildiği düşünülmektedir. Böylece Ephesos, yeni *Olympia* oyunlarına uygun olanakları sağlamak için, Küçük Asya’da bilinen en büyük hamam-spor kompleksini inşa etmiştir. Bu kompleks yapının, genel tasarımıyla *Olympia*’daki *palaestra-gymnasium* düzenlemesinin bir uyarlaması olduğu da belirtilmektedir.⁸⁸

5. İmparator Traianus Kültü

İmparator Traianus’un kendisini hem bir tanrı olarak görmemesi hem de sergilemiş olduğu başarılı politikası, ona karşı duyulan saygı ve sevginin büyümesine yol açmıştır. Böylece Traianus, kendisine verilen tanrısal onurları geri çevirmiş, ancak vatandaşlar tarafından “Ata”, “Koruyucu”, “Tanrıdan Vücut Bulan”, “Aziz, Kutsal ve Benzersiz” olarak algılanmıştır.⁸⁹ Bu sebepten olmalıdır ki, Ephesos’ta İmparator Traianus onuruna herhangi bir tapınak kurulmamıştır. Fakat imparator kült ideolojisini yaymak amacıyla kullanılan en önemli yapılardan biri olan *nymphaionun*, Ephesos’ta, İmparator Traianus onuruna kurulduğu görülmektedir.

Ephesos Kuretler Caddesi’nde, İmparator Traianus onuruna ithaf edilen iki katlı anıtsal bir çeşme yapısı yer almaktadır. Bu *nymphaion*, sütunlu cepheleriyle tiyatro sahne cephesi (*scaenae frons*) geleneğini devam ettiren görkemli bir yapıdır. Yapının taban alanı dikdörtgen bir havuzdur. Havuzun arkasındaki cephe ve yan kanatları iki katlıdır. Alt katta Kompozit, üst katta ise Korinth düzeninde sütun başlıkları kullanılmıştır. Yapının orta bölümünde, İmparator Traianus’un gerçeğinin iki katı yüksekliğinde olan, kolosal bir

⁸⁵ Friesen 2001, *age*, s. 74. *Olympia* oyunları, Zeus Olympios ile Domitianus’u özdeşleştirerek, imparator onuruna düzenlenmiştir. Bkz., Friesen 1993, *age*, s. 140.

⁸⁶ Karwiese 1998, *agm*, s. 734.

⁸⁷ Friesen 1993, *age*, s. 134-137; Scherrer, *age*, s. 176; Friesen 2001, *age*, s. 74-75.

⁸⁸ Friesen 1993, *age*, s. 140.

⁸⁹ Ferit Baz, *Roma İmparator Kültü*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 1998, s. 61-62.

heykeli durmaktaydı. Bu mermer heykelden günümüze, bir çıplak göğüs ile ithafın yazıldığı ayak parçasının yer aldığı bir *plinthos* kalmıştır.⁹⁰

Yapının alt kattaki *friz* ve *arşitrav* yazıtından, bu çeşmenin MS 114 yılından önce, *Asiarkhos* Tiberius Claudius Aristion tarafından yaptırılıp İmparator Traianus'a ithaf edildiği anlaşılmaktadır. Ortadaki kolosal Traianus heykeli dışında, çeşmenin cephesi Dionysos, Aphrodite, yatar durumda bir Satyr, Nervas, portre ve giyimli birkaç kadın heykeli ile muhtemelen Androklos'un tasviri olan çok sayıda heykelle bezenmiştir. Depremle ağır bir tahribata uğradığı anlaşılan yapının, kısmen yeniden inşa edildiği de anlaşılmaktadır.⁹¹

Ephesos'ta, İmparator Traianus'un kültürünü gösteren önemli kanıtlardan biri de Yamaç Evler'den gelmektedir. Aristokratlara ait bu evlerde, Roma imparatorlarının kültürel tapınımı üzerine bazı işaretler bulunmuştur. 2 numaralı konut biriminin sahibi Vibius Salutaris'in evinde, İmparator Traianus ile eşi Plotina'nın gümüş heykelcikleri bulunmuştur. Muhtemelen bu heykelciklerin önünde, belli bayram günlerinde imparator çiftinin onuruna dini ritüeller yapılmıyordu. Ayrıca bu mekândan, İmparator Traianus ve maiyeti ile barbarlardan oluşan bir elçi grubunun bir arada tasvir edildiği fildişinden uzun bir *friz* de ele geçirilmiştir.⁹² İmparator imgesinin yer aldığı bir başka mekân da Domitianus Tapınağı'nın tonozlu altyapılarının *Cryptoportikus*'udur. Buradan, İmparator Traianus ile İmparator Tiberius'un yeğeni olan Germanicus'un portreleri ele geçirilmiştir.⁹³

6. İkinci Neokorosluk: İmparator Hadrianus Kültü

İmparator Hadrianus, "Gezgin İmparator" olarak tanımlanmış ve saltanatının büyük bir bölümünü Roma dışında geçirmiştir. MS 121-125 ve 128-133 yılları arasında neredeyse bütün eyaletleri ziyaret etmiştir.⁹⁴ Hadrianus'un gezi programı kapsamında, en az iki kez Ephesos'u ziyaret ettiği bilinmektedir.⁹⁵ İmparator, Ephesos'u ziyareti sırasında, kente yaptığı bağışlardan dolayı Ephesoslular tarafından "kurucu" olarak selamlanmıştır.⁹⁶ Ayrıca, Artemis Tapınağı'nın rahipleri tarafından bir heykeli dikilerek onurlandırıldığı da anlaşılmaktadır.⁹⁷ MS 129 yılında Ephesos'a ikinci kez deniz yoluyla gelen Hadrianus⁹⁸, büyük olasılıkla kente yaptığı bu ziyareti vesilesiyle, Ephesos'a ikinci bir imparatorluk kültürü tapınağı inşa etme iznini vermiştir.⁹⁹ Böylece kentte, biri Hadrianus tarafından *neokorosluk* verilmiş, bir diğeri de ona adanmış iki imparatorluk tapınağı kurulmuştur.¹⁰⁰

⁹⁰ Cemal Aygel, *Efesos Tarihi ve Harabeleri*, Teknik Kitap ve Mecmua Basımevi, İzmir 1959, s. 41-42; Scherrer, *age*, s. 116; Akurgal, *age*, s. 340.

⁹¹ Scherrer, *age*, s. 116.

⁹² Ladstätter, *age*, s. 185-186.

⁹³ Scherrer, *age*, s. 94.

⁹⁴ Oktay Akşit, *Roma İmparatorluk Tarihi (MÖ 27-MS 192)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976, s. 199; Fik Meijer, *İmparatorlar Yataklarında Ölmez*, Çev: Gürkan Ergin, Homer Kitabevi, İstanbul 2006, s. 64. Magie, Hadrianus'un Küçük Asya'ya yaptığı gezilerin tarihini MS 123-124 ve 129-131'de gerçekleştirdiğini belirtmektedir. Bkz., Magie, *age*, s. 613.

⁹⁵ Anthony R. Birley, "Hadrian to the Antonines", *Cambridge Ancient History*, XI 2/1, Cambridge University Press, Cambridge 2008, s. 140, 143.

⁹⁶ Barbara Burrell, "Temples of Hadrian, not Zeus", *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 43, 2003, s. 44; Burrell, *age*, s. 66.

⁹⁷ Magie, *age*, s. 615.

⁹⁸ Birley, *age*, s. 143.

⁹⁹ Zimmermann-Ladstätter, *age*, s. 40; Ladstätter, *age*, s. 27.

¹⁰⁰ Price, *age*, s. 415-416.

İmparator Hadrianus, *Asia Koinonu*'ndaki birden fazla kentte, kendi kültü için tapınak yapılmasına izin veren ilk imparatorudur. Bu kült ve tapınaklar, imparator ve *Senatus* tarafından alınan özel izinle kentlerde imparator onuruna kurulabilmekteydi.¹⁰¹ Bu bağlamda, İmparator Hadrianus döneminde kentler, ikinci kez *neokoros* unvanını elde edebilmek için büyük bir rekabete girmişlerdir. Hadrianus, *iki kez neokorosluğu* rekabet halindeki kentlerden önce Smyrna'ya daha sonra da Ephesos'a bahşetmiştir.¹⁰² MS 129 sonrasında ikinci *neokorosluk* terimi, diğer kentlerde olduğu gibi Ephesoslular'ın da en ünlü unvanlarından biri olmuştur. Ephesos'ta ilk kez, ikinci *neokorosluk* unvanına atıfta bulunan bir yazıt, MS 132/133 yıllarına tarihlendirilmektedir.¹⁰³

Ephesos'a, imparator onuruna bir eyalet tapınağı inşa etmek için İmparator Hadrianus'tan izin alan kişinin bir Ephesoslusu olduğu söylenir.¹⁰⁴ Zira Ephesos'ta bir heykel kaidesi üzerindeki yazıt, Tiberius Claudius Piso Diophantos ismindeki bir kişiden bahseder. Buradan, Diophantos'un Tanrı Hadrianus'a, söz konusu onur için talepte bulunduğu ve imparatorun onayını aldığı anlaşılmaktadır. Bu onay ile Diophantos'un, başrahip olarak onurlandırıldığı da bilinmektedir. Diophantos'un başrahip olarak onurlandırılması ile tapınağın tamamlanması, MS 134/135 yıllarından sonra ya da MS 138'den önce olduğu önerilmektedir.¹⁰⁵

İmparatoriçe Sabina'ya ait bir heykel kaidesi üzerindeki yazıt, Ephesos'u, *iki kez neokoros* olarak adlandırmaktadır.¹⁰⁶ Bir başka yazıtta, Ephesos'taki tapınakların baş rahibesi onurlandırılmakta ve tapınaktan "*Tanrı Hadrianus Caesar Tapınağı*" olarak söz edilmektedir. Kentteki ikinci *neokoros* tapınağının tamamlanmasından sonra ise birçok yazıt, Ephesos'taki başrahip, başrahibe ve *Asiarkhos*lardan bahsetmektedir.¹⁰⁷

MS 128/129 yılından sonra Hellence konuşulan diğer kentlerde olduğu gibi Ephesos'ta da İmparator Hadrianus, *Zeus Olympios* ile asimile edilmiştir. Bu sebeple olmalıdır ki, Ephesos'taki Hadrianus onuruna kurulan ikinci eyalet tapınağına "Olympieion" adı verilmiştir.¹⁰⁸ Ayrıca, Olympieion'dan söz eden ilk antik yazar Pausanias'dır. Tapınakla ilgili ilk bilgiyi veren Pausanias, Ephesos'un kurucusu Androklos'un mezarına giden yolu tarif ederken Olympieion'dan bahsetmektedir. Pausanias, Androklos'un mezarının üzerinde silahlı bir erkek heykelinin bulunduğunu ve mezarın, Artemis Tapınağı'ndan Olympieion'a oradan da Magnesia Kapısı'na doğru giden yol üzerinde olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁹

Ephesos'ta, Roma İmparatorluk Dönemi'nde Zeus kültünün yeniden canlanması İmparator Domitianus'un zamanına denk gelmektedir.¹¹⁰ Onun dönemine ait nümismatik

¹⁰¹ Burrell, *agm*, s. 31-50.

¹⁰² Burrell, *agm*, s. 44-45; Burrell, *age*, s. 67.

¹⁰³ Stefan Karwiese, *Gross Ist Die Artemis Von Ephesos Die Geschichte Einer Der Grossen Stadte Der Antike*, Phoibos Verlag, Wien 1995b, s. 103; Magie, *age*, s. 1480.

¹⁰⁴ Price, *age*, s. 128.

¹⁰⁵ Burrell, *agm*, s. 45; Burrell, *age*, s. 67.

¹⁰⁶ Burrell, *age*, s. 67.

¹⁰⁷ Burrell, *agm*, s. 46; Burrell, *age*, s. 67.

¹⁰⁸ Burrell, *agm*, s. 47; Burrell, *age*, s. 68.

¹⁰⁹ Pausanias, *Description of Greece*, Trans: W.H.S. Jones, Loeb Classical Library, London 1988, 7.2.8-9; Helmut Engelmann, "Das Grab Des Androklos Und Ein Olmpieion (Pausanias VII 2,9)", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 112, 1996, s. 131-133; Burrell, *agm*, s. 47; Burrell, *age*, s. 68; John Turtle Wood, *John Turtle Wodd'un Anıları Efes Kazıları*, Çev: Ali Tamer Ürün, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2014, s. 143.

¹¹⁰ C. P. Jones, "The Olympieion and the Hadrianeion at Ephesos", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol.113, 1993, s. 150.

veriler, kentteki *Zeus Olympios* (Zeus Olympios) kültünü göstermektedir.¹¹¹ Bu bağlamda Ephesos kentinin, İmparator Hadrianus'tan önce İmparator Domitianus'u, *Zeus Olympios* ile asimile ederek bir külte sahip olduğu anlaşılmaktadır.¹¹² Zira Roma Dönemi Ephesos'ta, *Zeus Olympios* ile ilişkili *Olympia* oyunlarının, ilk kez İmparator Domitianus döneminde kutlandığı ve büyük olasılıkla imparatorun *damnatio memoriae* uğramasıyla sonlandırıldığı düşünülmektedir.¹¹³

Ephesos'ta, İmparator Domitianus döneminden Hadrianus dönemine kadar olan sürede, Ephesos *Olympia* oyunlarına dair herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Ancak, yaklaşık olarak MS 125'den sonra, bu festivale ilişkin çok sayıda belgenin var olduğu görülmektedir.¹¹⁴ Hadrianus'un, MS 129 yılında Ephesos'a yaptığı ikinci ziyaretinde, imparator kentte, *Zeus Olympios* (Zeus Olympios) olarak alkışlanmıştır. Böylece İmparator Hadrianus döneminde, güçlü bir imparatorluğun tamamlayıcısı olarak Ephesos'taki *Olympia* oyunlarının yeniden canlandırıldığı düşünülmektedir.¹¹⁵

Ephesos'ta, İmparator Hadrianus'u onurlandırmak için kurulmuş olan bir başka festivalin adı ise *Hadrianeia*'dır.¹¹⁶ *Zeus Olympios* kültüyle bağlantılı olarak dört yılda bir düzenlenen *Hadrianeia* adındaki yerel kült oyunları, İmparator Hadrianus onuruna başlatılmıştır. Bu festival, zamanla Hadrianus'tan sonra gelen diğer imparatorlar için de MS 3. yüzyılın başlarına kadar kutlanmıştır.¹¹⁷

İmparator Hadrianus, Ephesos'ta, yalnızca *Olympios epitheti*yle tapınım görmemiştir. Ephesos'tan ele geçen ve imparatorun tapınağıyla ilgili olduğu düşünülen “*ἐφὸς καθιερώθη ὁ θεοῦ Ἀδριανοῦ νεώς*” bu yazıttan da anlaşıldığı üzere Hadrianus, *θεὸς Ἀδριανός* (*Theos Hadrianus*), yani Tanrı Hadrianus olarak da tapınım görmekteydi.¹¹⁸ Bunun yanı sıra Ephesos'taki Dionysos erginleri de, İmparator Hadrianus'un, tanrılarıyla aynı tahtı paylaştığını düşünerek imparatorun bir heykelini dikmişlerdir.¹¹⁹

İmparator Hadrianus dönemine ait nümismatik veriler, kentin ikinci *neokorosluğuna* kanıtlar sunmaktadır. Ephesos'u *iki kez neokoros* olarak adlandıran tüm sikkelerde İmparator Hadrianus, *Olympios epitheti*yle yer almaktadır.¹²⁰ Ayrıca bu dönemin bazı sikkelerinde, ön yüzde İmparator Hadrianus'un büstü yer alırken, arka yüzde Artemis Tapınağı ve tapınak cephesinin ön sütunlarının ortasında Artemis *Ephesia* kült heykeli

¹¹¹ Karwiese 1998, *agm*, s. 726.

¹¹² Burrell, *agm*, s. 47; Burrell, *age*, s. 68.

¹¹³ Friesen 1993, *age*, s. 117-120; Friesen 2001, *age*, s. 52; Burrell, *agm*, s. 47; Burrell, *age*, s. 68.

¹¹⁴ *Zeus Olympios* 'tan bahseden altı iyi korunmuş yazıt, Ephesos'taki kültür karakteri hakkında bilgi vermektedir. Bu kısa adak yazıtlarının beşinde (küçük değişiklikler haricinde), “*Αὐτοκράτορι Καίσαρι Ἀδριανῷ Διὶ Ὀλυμπίῳ* - *İmparator Caesar Hadrianus Zeus Olympios'a*” yazmaktadır. Bu durum, Atina'da ortaya çıkan *Hadrianus / Zeus Olympios* bağlantısının Ephesos'ta da kabul gördüğünü göstermektedir. Bkz., Friesen 1993, *age*, s. 117-118.

¹¹⁵ *Age*, s. 117-118.

¹¹⁶ Magie, *age*, s. 619.

¹¹⁷ Michael F. Lehner, *Die Agonistik im Ephesos der Römischen Kaiserzeit*, (Faculty of History and the Arts, Doktora Tezi) München 2004, s. 198-205.

¹¹⁸ Engelmann, *agm*, s. 132.

¹¹⁹ Price, *age*, s. 204.

¹²⁰ Bu sikkeler, MS 128/129 yılından sonraya tarihlendirilmektedir. Örneğin bu döneme ait bir sikkenin ön yüzünde ΑΔΡΙ[ANOC] KAICAP ΟΛΥΜΠΙΟC lejantıyla birlikte İmparator Hadrianus büstü yer alırken, arka yüzde [ΕΦΕCΙΩΝ] ΔΙC [NE]ΩΚΟΡΩΝ lejantı ile iki sütunlu iki tapınak betimlemesi ve her bir tapınağın içinde imparator tasviri yer almaktadır. Bkz., Burrell, *age*, s. 69.

gösterilmiştir.¹²¹ İkinci *neokorosluk* dönemi boyunca, Artemis Tapınağı ile tanrıça betimlemelerinin sıklıkla gösterilmesi, Ephesoslular'ın Artemis'i her zaman birincil tanrıları olarak görmelerinin bir yansımasıdır.¹²²

6.1. Olympieion Hadrianus Tapınağı

Olympieion, 1980'li yıllarda S. Karwiese tarafından keşfedilmiş¹²³ ve Pausanias'ın bahsettiği Ephesos'taki ikinci *neokoros* tapınağı olduğu düşünülmüştür.¹²⁴ Zeus *Olympios* olarak tanrılaştırılan İmparator Hadrianus'un Ephesos'taki resmi eyalet tapınağının "Olympieion" olma olasılığı oldukça yüksektir.¹²⁵

Liman yakınındaki büyük bataklık bölgesinin doldurulmasıyla elde edilen 350 x 225 m büyüklüğündeki arazi, kapladığı alan bakımıyla Artemis Tapınağı'nın boyutlarına yakın idi. Burada, dört tarafı *stoalarla* çevrilmiş olan açık bir meydanın ortasında 85 x 57 m ölçülerinde ve yaklaşık 25 m yüksekliğinde bir tapınak bulunmuştur. Mevcut kalıntılara göre tapınak, 74 sütundan oluşan 60 m *peristasis* uzunluğuna sahip *pseudodipteros* planlıdır. Bu tapınak, Roma İmparatorluk Dönemi'nin en büyük yapılarından biridir. Korint düzeninde inşa edilen tapınağın yanında 263 m uzunluğundaki üç nefli güney *stoa*, *temenosa* anıtsal bir giriş de sağlamaktadır.¹²⁶

İmparator Hadrianus'un, Atina'daki Olympieion Tapınağı'nda Tanrı Zeus ile birlikte tapınım gördüğü ve Hadrianus'un kolosal bir heykelinin Zeus'un arkasında yer aldığı bilinmektedir.¹²⁷ Bu bağlamda Anadolu'daki Zeus – Hadrianus tapınaklarında, Hadrianus'un Tanrı Zeus ile beraber tapınım gördüğü düşünülmüştür. Ancak Ephesos'taki Olympieion *Neokoros* Tapınağı'nda, İmparator Hadrianus'un Tanrı Zeus ile ortak tapınım gördüğünü kanıtlayan herhangi bir veriye rastlanmamıştır. Böylece bugüne kadar yapılan araştırmalardan, *neokoros* tapınaklarında yalnızca Hadrianus'a tapınıldığı sonucu çıkarılmaktadır.¹²⁸

Batı Anadolu'da İmparator Hadrianus onuruna adanmış üç büyük tapınaktan biri olan Olympieion, büyük olasılıkla MS 5. yüzyılda, Hristiyan fanatikler tarafından yağma ve yıkıma uğratılmıştır. Bu sebeple, tapınağın mimari planı ile cephe yapısı hakkında ayrıntılı sonuçlar bulunmamaktadır. Günümüzde yapının bulunduğu alanda; temel kalıntıları, sütun *tamburları*, sütun başlıkları ve *sima* bloğu kalıntıları gözlenmektedir.¹²⁹

6.2. Hadrianus Tapınağı

¹²¹ Bu sikkelerde de Hadrianus, AΔPIANOC KAICAP OΛYMPIIOC olarak *Olympios* sıfatıyla yer almakta ve kent ΔIC NEΩKOPQN, *iki kez neokoros* olarak belirtilmektedir. BMC, Ionia, Ephesos, no: 225-229; Onur Gülbay-Murat Kılıç, "The Provincial Coins With Roman Temple From Izmir Museum: Features Of Pediment And Order", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, (25), 2013, s. 257, 263.

¹²² Burrell, *age*, s. 70.

¹²³ Karwiese 1995b, *age*, s. 102-105.

¹²⁴ Pausanias, *age*, 7.2.8-9; Engelmann, *agm*, s. 132-133. Olympieion Tapınağı ile ilgili çeşitli tartışmalar süregelmektedir. Bu konuyla ilgili tartışmalar için bkz., Peter Scherrer, "Am Oympieion Vorbei...? Pausanias Wegbeschreibung in Ephesos und der Hadrianische Neokorietempel", *Steine und Wege, Festschrift Für Dieter Knibbe Zum 65*, Wien, 1999, s. 137-144; Jones, *agm*, s. 149-152; Engelmann, *agm*, s. 131-133.

¹²⁵ Scherrer, *age*, s. 184; Zimmermann-Ladstätter, *age*, s. 40; Ladstätter, *age*, s. 27.

¹²⁶ Scherrer, *age*, s. 184.

¹²⁷ Price, *age*, s. 247.

¹²⁸ Burrell, *agm*, s. 31-50; Burrell, *age*, s. 67-69, 325-326.

¹²⁹ Onur Gülbay, *Anadolu'da İmparator Hadrianus Dönemi İmar Faaliyetleri*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), İzmir 2009, s. 92.

Tapınak, Ephesos Devlet Agorası ile Tetragonos Agorası arasında uzanan Kureter Caddesi üzerinde yer almaktadır. Başlangıçta bu tapınağın, Hadrianus'un Ephesos'a bahsettiği ikinci *neokoros* tapınağı olduğu düşünülmüş ancak daha sonra bu yargıdan vazgeçilmiştir.¹³⁰ Tapınağın ilk olarak, İmparator Hadrianus'a adandığı belirtilmiştir¹³¹, ancak tapınağın dışındaki bezemelerin incelenmesi ve tapınağın *cellas*ında Artemis'e ait olması muhtemel tek bir kült heykelinin varlığının düşünülmesi, bu veriyi geçersiz kılmıştır.¹³² Zira tapınağın kabartmalarında, İmparator Hadrianus'tan ziyade, Artemis ve Ephesos'un söylensel geçmişine dair tasvirler işlenmiştir.¹³³ İthaf yazıtından da anlaşıldığı üzere, *Asiarkhos* Publius Veditus Antoninus Sabinus tarafından yaptırılan tapınak; Artemis *Ephesia*'ya, İmparator Caesar Traianus Hadrianus Augustus'a ve Ephesoslular'ın *neokoros* halkına adanmıştır.¹³⁴

Ephesos'un küçük ancak en göz alıcı eserlerinden biri olan Hadrianus Tapınağı, bir *celladan* ve bir *portikodan* oluşmaktadır. Tapınak, *arşitrav* bloğu üzerindeki yazıtın incelenmesiyle MS 118-119 yılları arasına tarihlendirilmiştir. Tapınağın ayağa kaldırılan çatısı hariç, neredeyse tamamına yakın mimari-plastik verilerine ulaşılmıştır. Yapıdaki en önemli kabartma grubu, Ephesos'un kurucusu olan Androklos'un yaban domuzunu öldürerek kenti kurma mitolojisinin anlatıldığı *friz* bölümüdür. Bunun dışında, Herakles'in Theseus ile savaşı, Amazonlar ve bir tanrılar toplantısı, Dionysos ile birlikte neşeli topluluğu tasvir edilmiştir.¹³⁵

Tapınak, muhtemelen depremlerde zarar görmüş ve yapım tarihi tartışmalı olan ikinci bir inşa dönemi yaşamıştır. Tapınağın ikinci inşasında, büyük ölçüde orijinal malzemesi kullanılmıştır.¹³⁶ Muhtemelen onarımdan sonra tapınağın caddeye bakan cephesinin önüne "*tetrarkhia*" heykelleri konmuştur.¹³⁷ Böylece Roma imparatorları Diocletianus, Constantinus, Maximianus ve Galerius'un kaideleri günümüze kadar ulaşmıştır.¹³⁸

6.3. Antinous Kültü

İmparator Hadrianus, Antinous'un¹³⁹ kültünü Ephesos'a da yerleştirmek istemiştir. Bunun sonucu olarak Hadrianus, Ephesos kentinin mitolojik kurucusu olan Androklos ile Antinous'u özdeşleştirerek, halk tarafından bu kültün kabulünü sağlamıştır. İlk etapta Ephesoslular'a yabancı gelen bu kült, sonrasında Androklos kültüyle eş tutularak benimsenmiştir. Ayrıca, Pausanias'ın da bahsettiği Androklos'un mezarı¹⁴⁰, bu kültle

¹³⁰ Price, *age*, s. 250; Gülbay, *agt*, s. 116.

¹³¹ Franz Miltner, "XXII. Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Ephesos", *ÖJH* 44, 1959, s. 265-266.

¹³² Price, *age*, s. 250-251. Ancak E. Akurgal, tapınağın *cella* bölümündeki kült heykelinin İmparator Hadrianus'a ait olduğu kanaatindedir. Bkz., Akurgal, *age*, s. 340.

¹³³ Price, *age*, s. 251.

¹³⁴ Gülbay, *agt*, s. 116, dipnot: 630. Ayrıca yazıt için bkz., Miltner, *agm*, s. 265-266.

¹³⁵ Akurgal, *age*, s. 340.

¹³⁶ Scherrer, *age*, s. 118.

¹³⁷ Gülbay, *agt*, s. 117.

¹³⁸ Scherrer, *age*, s. 118; Akurgal, *age*, s. 340.

¹³⁹ Hadrianus'un genç sevgilisi Bithynialı Antinous, imparatorun MS 130 yılındaki Mısır gezisine eşlik ederken Nil Nehri'nde boğulmuştur. Hadrianus, ölen genç aşığı için çok masraflı bir anma töreninden sonra onu defnetmiş ve öldüğü yerin yakınına "*Antinoupolis*" adlı bir kent kurmuştur. Hadrianus tarafından tanrılaştırılan ve imparatorluğun her yerine özellikle de doğu kesiminde kültü yayılan Antinous'un, heykelleri dikilmiş ve adına küçük tapınaklar inşa edilmiştir. Böylece Antinous kültü, İmparator Hadrianus döneminde, Mısır ve Akdeniz'e yayılmıştır. Bkz., Wilhelm Weber, *Untersuchungen Zur Geschichte Des Kaisers Hadrianus*, Leipzig Druck Und Verlag Von B. G. Teubner, 1907, s. 248; Meijer, *age*, s. 64; Birley, *agm*, s. 143.

¹⁴⁰ Pausanias, *age*, 7.2.8-9; Engelmann, *agm*, s. 131-133.

bağlantılı olarak yeniden elden geçirilmiştir. Bunun yanı sıra, Vedium *Gymnasium*'unda bulunan, domuz öldüren Antinous portresine sahip Androklos heykeli, Ephesos'un Hellen soyundan gelen kurucu Androklos mitolojisinin, kentte yeniden canlandırılması konusunda İmparator Hadrianus'un ne denli başarılı olduğunu göstermektedir. Bir savaşçı ve *heroon* olarak betimlenen bu heykelde Androklos, Antinous'la bütünleşmiştir.¹⁴¹

Ephesos'daki sikke betimlemelerinde de Androklos ile Antinous arasında benzerlik sağlanmıştır. Bu sikkelerde, Hadrianus'un yanında bir avcı olarak betimlenen Androklos, Antinous'la özdeşleştirilmiştir.¹⁴² Ayrıca Hadrianus dönemine tarihli bir başka Ephesos sikkesinde ANTINOOC HPQC EΦECIQN ANΔPOKΛOC lejantı ile ön yüzde Antinous büstü yer alırken, arka yüzde Androklos betimlemesi gösterilmiştir.¹⁴³

İmparator Hadrianus'un Ephesos'a duyduğu hayranlık, Antinous kültürünün kentte yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Ancak Antinous kültü, imparatorun ölümüyle de önemini hızla yitirmiştir.¹⁴⁴

7. İmparator Antoninus Pius Kültü

İmparator Antoninus Pius döneminde *Asia Koinon*'u içerisindeki kentler, "*Asya'nın Birinci ve En Büyük Metropolis*" unvanını elde edebilmek için büyük bir rekabete girmişlerdir.¹⁴⁵ Zira *metropolis* unvanını kazanan kentler, imparator onuruna *neokoros* tapınağı kurma şansını da elde ederlerdi.¹⁴⁶ İmparator Antoninus döneminde söz konusu unvan için, özellikle Ephesos ve Smyrna kentleri arasındaki rekabet oldukça önemlidir.

Antoninus Pius imparator olmasından kısa bir süre sonra, "*Asya'nın Birinci ve En Büyük Metropolis'i, İkinci Kez Neokoros*" unvanını Ephesos kentine bahşetmiştir. Bu durum Smyrnalıların kıskançlığına sebep olmuş ve bir tören için hazırlamış oldukları kararnamede, Ephesos'un yeni unvanını kullanmamışlardır. Ephesoslular, Smyrnalıların yaptığı bu durumu anlatan bir şikâyet mektubunu imparatora göndermişlerdir. Bunun üzerine imparator, olaya müdahale ederek Ephesos kentine verilen unvanı bir kez daha onaylamıştır.¹⁴⁷ İmparator Antoninus Pius döneminde, kentler arasında yaşanan bu unvan rekabeti sonucunda Ephesos, *ikinci kez neokoros* olmasının yanına, *Asya'nın Birinci ve En Büyük Metropolis'i* unvanını da eklemiştir.

İmparator Antoninus Pius dönemi Ephesos sikkeleri, EΦECIQN ΔIC NEΩKOPQN lejantı ile kenti, *iki kez neokoros* olarak adlandırmaya devam etmiştir.¹⁴⁸ Bu döneme ait imparatorluk kültürle ilgili olduğu düşünülen en önemli yapı ise "*Vedium Gymnasium*" kompleksidir. Ephesos *Vedium Gymnasium*'u, kentin kuzeybatı kesiminde, Prion Dağı'nın kuzey yamaçlarında, yüksekliği 14 metreyi bulan anıtsal bir teras üzerinde yer almaktadır.¹⁴⁹ MS 147-149 yıllarına tarihlenen yapı, Ephesoslu tanınmış bir kişi olan M. Claudius P.

¹⁴¹ Gülbay, *agt*, s. 32, 69.

¹⁴² Karwiese 1995b, *age*, s. 104.

¹⁴³ BMC, Ionia, Ephesos, no: 232.

¹⁴⁴ Gülbay, *agt*, s. 69.

¹⁴⁵ Burrell, *age*, s. 69.

¹⁴⁶ Dietmar Kienast, "Die Homonoia verträge in der Römischen Kaiserzeit", *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*, 14, 1964, s. 58.

¹⁴⁷ Magie, *age*, s. 636; Burrell, *age*, s. 69-70.

¹⁴⁸ BMC, Ionia, Ephesos, no: 233-236.

¹⁴⁹ Martin Steskal-Martino La Torre, "Das Vediumgymnasium In Ephesos", *JÖAI*, 70, 2001, s. 231-234; Fikret Yegül, "Ephesos'da Vedium Gymnasium'u ve Anadolu Hamam-Gymnasium'larının Kimlik Sorunu", *Anadolu/Anatolia*, 34, 2008, s. 106.

Vedius Antonius Phaedrus Sabinianus ve eşi Flavia Papiana tarafından yaptırılıp, Tanrıça Artemis'e ve İmparator Antoninus Pius'a adanmıştır.¹⁵⁰ Doğu-batı eksenine üzerine yerleşen mekânları ile *Vedius Gymnasium*'u "imparatorluk tipi" hamam-gymnasium yapılarının en gelişmiş örneğini sunmaktadır.¹⁵¹

8. İmparator Lucius Verus ve Marcus Aurelius Kültü

Ephesos antik kentinde, İmparatorluk Kültü ideolojisini yansıtan bu döneme ait en önemli yapı, anıtsal bir Antonine Sunağı'dır. Ephesos'ta İmparator Lucius Verus onuruna inşa edilen Antonine Sunağı'nın yeri ve günümüze kalan kabartmalarının sırası tam olarak belli değildir. Zira sunağa ait kabartmalar, Ephesos Celsus Kütüphanesi'nde yeniden kullanılmıştır. Ancak son dönemlerde yapılan çalışmalar neticesinde sunağa ait kabartmaların temel olguları kesinleşmiştir.¹⁵²

Antonine Sunak yapısının parçaları olan ve "Parth Levhaları" adıyla da ünlenen levhalar, MS 2. yüzyılın ortalarında Antoninus Pius'un halefi Lucius Verus onuruna inşa edilmiştir. Bu levhalar, bugün Viyana'da, Kunsthistorisches Museum'un bünyesinde yer alan Ephesos Museum'unda; yeni bulunan parçaları ise İzmir Selçuk Efes Müzesi'nde sergilenmektedir.¹⁵³

Ephesos'taki Antonine Sunağı, imparatorluğa ait birçok izleği bünyesinde barındırmaktadır. Sunakta; imparator ve ailesinin merkezi konumları, tüm imparatorluk için savaş ve zaferin önemi ve imparatorluk hanedan üyeleri ile tanrılar arasındaki yakınlığın vurgulanması gibi birçok unsuru bir arada yansıtan sahneler izlenebilmektedir.¹⁵⁴

Ephesos Artemision'da, Augustus ve ondan sonraki imparatorlar için Artemis'in *temenos*unda "Sebasteion" adı verilen bir kült yapısının inşa edildiği, yukarıda Augustus Kültü'nde de anlatılmıştı.¹⁵⁵ Bu bağlamda Ephesos'taki Artemision'da, Antonine hanedanına ait çok çarpıcı heykel öbekleri gün ışığına çıkarılmıştır. Burada Marcus Aurelius, karısı, oğlu Commodus ve beş kızına ait heykeller bulunmaktaydı. İmparator Marcus Aurelius ve ailesinden yedi kişiye ait bu heykel kaidelerinin, Artemis Tapınağı'nda yeniden kullanıldığı belirlenmiştir. Bu heykellerin *Sebasteion*'a ait olduğu düşünülmektedir.¹⁵⁶ Bu heykel kaidelerinin yanı sıra, Ephesos Yamaç Evleri'nin 6 numaralı konut biriminden, İmparator Marcus Aurelius'un bir büstü ele geçirilmiştir. Bu bağlamda özel konutlara imparator tasvirlerinin konması, her şeyden önce imparator sülalesine olan bağlılığın ve minnetin işareti olarak algılanmaktadır.¹⁵⁷

Bu döneme ait bir Ephesos sikkesi ΕΦΕCΙΩΝ ΔΙC ΝΕΩΚΟΡΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΑCΙΑC "Asya'nın Birinci Kenti, İkinci Kez Neokoros" olarak kenti adlandırmaktadır.¹⁵⁸ Böylece

¹⁵⁰ Martin Steskal-Martino La Torre, *Das Vediusgymnasium In Ephesos Forschungen In Ephesos Band XIV/1*, OAW, Wien 2008, s. 2-3; Yegül, *agm*, s. 105. Yapı, günümüze ulaşan yazıtlar sayesinde tarihlendirilmiş ve kime adandığı anlaşılmıştır. Yazıt için bkz., IvE 431 ve IvE 438; Steskal –Torre, *agm*, s. 223, dipnot: 15.

¹⁵¹ Steskal-Torre, *agm*, s. 225-226; Friesen 2001, *age*, s. 72; Steskal-Torre, *age*, s. 1-4, 19, 254, 295; Yegül, *agm*, s. 107.

¹⁵² Price, *age*, s. 263, 416. Antonine Sunağı'na ait kabartmaların ayrıntısı için bkz., Alkış Yazıcı, *agt*, s. 115.

¹⁵³ Scherrer, *age*, s. 132.

¹⁵⁴ Price, *age*, s. 265.

¹⁵⁵ Bammer-Muss, *age*, s. 25.

¹⁵⁶ Price, *age*, s. 269, 413.

¹⁵⁷ Ladstätter, *age*, s. 153-154.

¹⁵⁸ BMC, Ionia, Ephesos, no: 247. Bu sikkenin ön yüzünde Lucius Verus'un büstü yer alırken, arka yüzde Marcus Aurelius ve Lucius Verus ile birlikte altar ve Artemis Ephesia'nın kült heykeli gösterilmiştir.

ΠΡΩΤΩΝ ACIAC lejantına sahip sikkeler, “*Asya’nın birinci kenti*” olarak kendi kentlerini tanıtmalarının yanı sıra, bu unvan için diğer kentlerle olan rekabetlerini de vurgulama amacını taşımaktadır.¹⁵⁹

9. Üçüncü Neokorosluk: İmparator Geta ve Caracalla Dönemi

Asia *Koinon*’nun Ephesos kentini temsilen İmparator Caracalla’ya yaklaşımı ile Caracalla, Ephesos’a üçüncü *neokoros* unvanını bağışlamayı kabul etmiştir.¹⁶⁰ Böylece Ephesos, iki kez imparatorun ve bir kez de Artemis’in olmak üzere üçüncü kez *neokoros* unvanını almıştır.¹⁶¹

Ephesos’un, kendisine üçüncü *neokoros* unvanının bahşedilmesinden sonra, yeni eyalet şenliklerini kutlamaları için sayısız kente davet göndermiş olması muhtemeldir. Bu davete, Küçük Asya’daki üç kent ile Kuzey Afrika’daki Kartaca’nın katılımı bilinmektedir.¹⁶²

Dönemin nümismatik verileri, üçüncü *neokorosluğun* hem imparatora hem de Artemis’e olmak üzere Caracalla ve Geta’nın ortak yönetimi sırasında verilmiş olduğunu göstermektedir. Bunlardan biri Geta’ya bağlı imparatorluk kültü için, diğeri de Caracalla’dan dolayı Tanrıça Artemis içindi. Üçüncü *neokorosluk* İmparator Geta’nın öldürülmesiyle sona ermiş, fakat Artemis’in *neokorosluğu* devam etmiştir. Caracalla dönemiyle birlikte Ephesos’a toplamda üçe kadar *neokorosluğun* sayılmasına izin verilmiştir.¹⁶³

Ephesos kenti, imparatorluk bağışçıları olarak Caracalla ve Geta için “*Yeni Güneş Tanrıları*” adı verilen sikkeleri de basmıştır.¹⁶⁴ Bu sikkelerin bazıları kenti ΕΦΕCΙΩΝ ΤΡΙC ΝΕΩΚΟΡΩΝ ΚΑΙ ΤΗC ΑΡΤΕΜΙΔΟC, ‘*üçüncü neokoros ve Artemis’in*’ şeklinde tanıtmaktadır.¹⁶⁵ Bir başka Ephesos sikkesi ise, ΕΦΕCΙΩΝ ΤΡΙC ΝΕΩΚΟΡΩΝ ‘*üçüncü neokoros*’ olarak kenti tanıtmakta ve ön yüzde Caracalla büstü yer alırken, arka yüzde avcı Artemis’in tasviri gösterilmektedir.¹⁶⁶

Ephesos’ta, bugüne kadar gerçekleştirilen kazı çalışmalarında üçüncü bir *neokoros* tapınağına rastlanmamıştır. Ancak, üçüncü *neokoros* kült alanı için ayrılmış bir yerin var olduğu düşünülmektedir. Zira Ephesos Olympieion Hadrianus Tapınağı’nın *portikosunun*, Hadrianus’tan sonra iki nişli *apsidal* yapıda kült aktiviteleri için ayrılmış bir yere dönüştürüldüğü anlaşılmıştır. S. Karwiese, bu alanın Caracalla ve Geta (MS 211) dönemlerinde üçüncü *neokorosluğun* Ephesos’a verilmesiyle birlikte yeni kült için yapıldığı fikrindedir.¹⁶⁷

İmparator Caracalla, Ephesos’un, kendisini bir kült tapınağıyla onurlandırmasına izin vermeyerek bu onuru Artemis *Ephesia*’ya sundu. Böylece kentin koruyucu tanrıcısını

¹⁵⁹ Erin M. Iosa, *Imperial Cult In Ephesus: Expressions Of Inferiority, Superiority, Or Isopolity?*, University Of South Florida, Ethnicity And Empire In Ancient Rome Seminar Paper, Department Of History Tampa, Florida, 2010, s. 13.

¹⁶⁰ Burrell, *age*, s. 71.

¹⁶¹ Price, *age*, s. 136.

¹⁶² *Age*, s. 219.

¹⁶³ Burrell, *age*, s. 72, 74.

¹⁶⁴ *Age*, s. 72.

¹⁶⁵ BMC, Ionia, Ephesos, no: 292; Burrell, *age*, s. 71; Iosa, *age*, s. 10.

¹⁶⁶ BMC, Ionia, Ephesos, no: 276; Iosa, *age*, s. 18.

¹⁶⁷ Stefan Karwiese, “The Church of Mary and the Temple Of Hadrian Olympios”, *Metropolis of Asia: An Interdisciplinary Approach to Its Archaeology, Religion, and Culture* Edited by Helmut Koester, Trinity Press International, Pennsylvania 1995a, s. 314.

onurlandırdı ve ardından da Ephesos'u Roma ile eşit statüye yükseltti. Artemis'e verilen *neokoros* onurunun ardından Ephesos sikkeleri, kendisini "üçüncü *neokoros*" TPIC NEΩKOPQN olarak adlandırdı. Böylelikle Caracalla'nın, Ephesos'u bu şekilde gören tek imparator olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.¹⁶⁸

10. Dördüncü Neokorosluk: İmparator Elagabalus ve İmparator Valerianus ile Gallienus Dönemi

Ephesos, dördüncü *neokorosluk* unvanını İmparator Elagabalus döneminde (muhtemelen MS 220 yılında) almıştır. Bu dönem Ephesos sikkeleri ve yazıtları, kenti dördüncü *neokoros* olarak adlandırmaktadır. Bu döneme ait sikkeler, Ephesos'u dört kez *neokoros* yapan tüm tapınakları göstermektedir. Artemis *Ephesia*'nın içinde olduğu tapınak, Artemis Tapınağı'nı; diğer üç tapınak ise imparatorluk tapınaklarını tasvir etmektedir. Ayrıca bu sikkeler, Ephesos'ta Elagabalus için bağımsız bir tapınağın var olduğunu da düşündürmektedir.¹⁶⁹

Elagabalus'un ölümünden sonra Ephesos, Severus Alexander için bastırdığı sikkelerde kenti hala dört kez *neokoros* olarak adlandırmıştır. Bu sikkeler, TETPAKIC NEΩKOPQN ΕΦΕCΙQN lejantıyla Ephesos'u dördüncü *neokoros* olarak ilan etmektedir.¹⁷⁰ Ancak Elagabalus *damnatio memoriae* uğradıktan sonra kültüne ait tapınaklar geçerliliğini yitirmiş ve böylece Ephesos, Elagabalus döneminde verilen dördüncü *neokorosluğu* kaybetmiştir. Severus Alexander'ın daha sonraki sikkelerinde, "Asya'nın birincisi" gibi unvanların kullanıldığı görülmektedir. *Neokoros* sayımı, Severus Alexander'ın halefi I. Maximinus dönemindeki Ephesos sikkelerinde tekrar görülmüş ve bu sikkeler ile Ephesos'un üç kez *neokoros* olduğu anlaşılmıştır.¹⁷¹

Ephesos, Valerianus ve Gallienus'un ortak yönetimi sırasında, Elagabalus döneminde sahip olduğu *neokoros* sayısına geri dönmüştür. Ancak bu döneme ait Ephesos sikkeleri, dördüncü *neokorosluğu* geri dönüşündeki özel coşkuyu yansıtmamaktadır. Özellikle sikkeler, kentin baş tanrıçası olan Artemis *Ephesia*'ya odaklanmaya devam etmiştir. *Neokorosluğa* atıfta bulunan sikkeler, hatta tüm sikkeler, savaş ve ekonominin bozulmasıyla sona ermiştir. MS 261/262 yılında Gotlar, Asya eyaletlerini işgal etmiş ve Ephesos kentine de saldırıp Artemis Tapınağı'nı yağmalamışlardır. Ephesoslular, Gotlar'ın bıraktığı bu tahribattan kurtulmayı başarmışsalar da kentin sikke basımı, muhtemelen MS 263/264 yılında durdurulmuştur. Bundan sonra artık Ephesos belgelerinde "*neokoros*" unvanı görünmeyecektir.¹⁷²

Sonuç

İmparator Augustus'un Ephesos kentine, tanrısal Caesar ile Dea Roma onuruna tapınak kurma izni vermesiyle başlayan Ephesos'taki İmparatorluk Kültü, MS 3. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Ephesoslular, dönemin imparatorlarına tapınak kurabilmek için Küçük Asya'daki diğer kentlerle büyük bir rekabete girmişlerdir. Bu rekabet sonucunda Ephesos, *neokoros* yani tapınak koruyuculuğu unvanını dört kez elde edebilmiştir.

¹⁶⁸ Iosa, *ags*, s. 13-14.

¹⁶⁹ Burrell, *age*, s. 76-77. Ancak Ephesos antik kentinde, bugüne kadar gerçekleştirilen kazı çalışmalarında üçüncü veya dördüncü bir *neokoros* tapınağına rastlanılmış değildir.

¹⁷⁰ BMC, Ionia, Ephesos, no: 314; Burrell, *age*, s. 77-78, Sikke Tip: 25, Sikke Tip: 26.

¹⁷¹ Burrell, *age*, s. 78.

¹⁷² *Age*, s. 78.

Böylelikle Ephesos'ta, farklı imparatorlara adanmış birden fazla *Neokoros* Tapınağı inşa edilmiştir.

Ephesos, *neokoros* unvanına sahip bir kent olarak imparatorlara sadakatlerini göstermekle kalmamış, aynı zamanda imparatorlar onuruna festivaller de düzenlemiştir. İmparatorlar onuruna düzenledikleri festivaller sırasında, çevre kentlerden kalabalık kitleler halinde Ephesos'a gelen insanların, kentte yaptıkları harcamalar ve sundukları adaklar ile Ephesos, ekonomik olarak büyük bir kazanç da elde etmiştir. Böylece Ephesos, Küçük Asya kentleri içinde en büyük ve en zengin kentlerin başında yer almıştır.

İmparatorluk Kültü ile beraber Ephesos kentinde; İmparatorluk Tapınakları, anıtsal bir sunak, Kraliyet Revağı, görkemli bir *Nymphaion* ve imparatorlarla ilişkilendirilen *Gymnasium* yapıları inşa edilmiştir. Bu yapılara ek olarak imparatorların tasvirleri Ephesos'un her yerinde belirlenmiştir. Kentteki imparatorluk kültürü, gerek arkeolojik, gerek epigrafik gerekse de nümismatik veriler ışığında kanıtlanmıştır. Böylece Ephesosluların, Roma imparatorlarına gösterdikleri sadakatin dinsel yansıması bir bütün olarak yorumlanmıştır.

Kaynakça

Antik Kaynaklar

PAUSANIAS, Pausanias, *Description of Greece*, Trans: W.H.S. Jones, Loeb Classical Library, London 1988.

TACITUS, Tacitus, *The Annals Of Tacitus*, Trans: A. J. Woodman, Cambridge University Press, Cambridge 2004.

Modern Kaynaklar

AKŞİT, Oktay, *Roma İmparatorluk Tarihi (MÖ 27-MS 192)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976.

AKURGAL, Ekrem, *Anadolu Uygarlıkları*, Net Yayınları, İstanbul 2003.

ALKIŞ YAZICI, Gülseren, *Ephesos Kenti Tanrı ve Kültürleri*, (Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın 2019.

ALZINGER, Wilhelm, "Das Regierungsviertel", *ÖJH* 50, Wien 1972-1975, s. 229-380.

ALZINGER, Wilhelm, *Augusteische Architektur In Ephesos*, (ÖJH Band 16), Wien 1974.

ANDO, Clifford, *Imperial Ideology And Provincial Loyalty in the Roman Empire*, University Of California Press, California 2000.

AYGEL, Cemal, *Efesos Tarihi ve Harabeleri*, Teknik Kitap ve Mecmua Basımevi, İzmir 1959.

BAMMER, Anton-Ulrike Muss, *Antik Dünya'nın Bir Harikası Efes Artemision'u*, Çev: Filiz Dönmez, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2009.

BAZ, Ferit, *Roma İmparator Kültürü*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 1998.

BIRLEY, Anthony R., "Hadrian to the Antonines", *Cambridge Ancient History*, XI 2/1, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 132-194.

- BMC, *British Museum A Catalogue Of The Greek Coins Of Ionia*, Edited By Reginald Stuart Poole, L. L. D., Printed By Order Of The Trustees Of The British Museum, London 1892.
- BOWERSOCK, Glen Warren, *Augustus And The Greek World*, At The Clarendon Press, Oxford 1965.
- BURRELL, Barbara, "Temples of Hadrian, not Zeus", *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 43, 2003, s. 31-50.
- BURRELL, Barbara, *Neokoroi Greek Cities And Roman Emperors*, Cincinnati Classical Studies, Baston, Bril 2004.
- CUKROWSKI, Kenneth, "The Influence Of The Emperor Cult On The Book Of Revalation", *Restoration Quarterly*, 45, (1-2), 2003, s. 55-69.
- ENGELMANN, Helmut, "Das Grab Des Androklos Und Ein Olmpieion (Pausanias VII 2,9)", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 112, 1996, s. 131-133.
- FRIESEN, Steven J., *Twice Neokoros Ephesus, Asia And The Cult Of The Flavian Imperial Family*, E. J. Brill, Leiden, New York, Köln 1993.
- FRIESEN, Steven J., *Imperial Cults And The Apocalypse Of John: Reading Revelation in the Ruins*, Oxford University Press, New York 2001.
- GÜLBAY, Onur, *Anadolu'da İmparator Hadrianus Dönemi İmar Faaliyetleri*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), İzmir 2009.
- GÜLBAY, Onur-Murat Kılıç, "The Provincial Coins With Roman Temple From Izmir Museum: Features Of Pediment And Order", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, (25), 2013, s. 256-274.
- IOSA, Erin M., *Imperial Cult In Ephesus: Expressions Of Inferiority, Superiority, Or Isopolity?*, University Of South Florida, Ethnicity And Empire In Ancient Rome Seminar Paper, Department Of History Tampa, Florida 2010.
- IVE Inschriften Von Ephesos
- İPLİKÇİOĞLU, Bülent, *Eskibati Tarihi I Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- JONES, C. P., "The Olympieion and the Hadrianeion at Ephesos", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol.113, 1993, s. 149-152.
- KARWIESE, Stefan, "The Church of Mary and the Temple Of Hadrian Olympios", *Metropolis of Asia: An Interdisciplinary Approach to Its Archaeology, Religion, and Culture*, Trinity Press International, Pennsylvania 1995a, s. 311-320.
- KARWIESE, Stefan, *Gross Ist Die Artemis Von Ephesos Die Geschichte Einer Der Grossen Stadte Der Antike*, Phoibos Verlag, Wien 1995b.
- KARWIESE, Stefan, "Ephesos 1995-1996", *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı I. Cilt*, Ankara, 1998, s. 721-744.
- KIENAST, Dietmar, "Die Homonoia verträge in der Römischen Kaiserzeit", *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*, 14, 1964, s. 51-64.

- KÖKDEMİR, Görkem, “Kurban Masalarındaki Anthemion Bezemelerinin Augustus Dönemi Tipolojik ve Stilistik Özellikleri”, *Anadolu/Anatolia*, 27, 2004, s. 45-62.
- LADSTÄTTER, Sabine, *Ephesos Yamaç Ev 2 Arkeolojik Bir Rehber*, Çev: Selma Gün, Ege Yayınları, İstanbul 2012.
- LEHNER, Michael F., *Die Agonistik im Ephesos der Römischen Kaiserzeit*, (Faculty of History and the Arts, Doktora Tezi) München 2004.
- MAGIE, David, *Roman Rule In Asia Minor To The End Of The Third Century After Christ Volume I-II: Text Princeton*, Princeton University Press, New Jersey 1950.
- MEIJER, Fik, *İmparatorlar Yataklarında Ölmez*, Çev: Gürkan Ergin, Homer Kitabevi, İstanbul 2006.
- MERT, İbrahim Hakan, “Erken İmparatorluk Döneminde “İmparator Kültü”, Anadolu İnancındaki Yeri ve Kent Mimarisine Yansıması”, *Sanat ve İnanç I*, 2004, s. 295-305.
- MILLAR, Fergus, *The Emperor In The Roman World (31 B.C.-A.D. 337)*, Duckworth, London 1977.
- MILTNER, Franz, “XXII. Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Ephesos”, *ÖJH*, 44, 1959, s. 243-314.
- OKTAN, Mehmet, *Roma'nın Anadolu'daki Yapı Politikası*, (Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi) Antalya 2011.
- ÖZKAN, Çiğdem, *Anadolu'da Hellenistik ve Roma Dönemine Ait Doğu (Mısır) Kökenli Kült ve Kült Alanları*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2002.
- PRICE, S. R. F., *Ritüel ve İktidar Küçük Asya'da Roma İmparatorluk Kültü*, Çev: Taylan Esin, İmge Kitabevi, Ankara 2004.
- RAJA, Rubina, *Urban Development and Regional Identity in the Eastern Roman Provinces, 50 BC – AD 250 Aphrodisias, Ephesos, Athens, Gerasa*, Museum Tusculanum Press, Copenhagen 2012.
- ROSE, Charles Brian, *Dynastic Commemoration And Imperial Portraiture in the Julio-Claudian Period*, Cambridge University Press, New York 1997.
- SCHERRER, Peter, “The City of Ephesos From the Roman Period to Late Antiquity”, *Metropolis of Asia: An Interdisciplinary Approach to Its Archaeology, Religion, and Culture*, Trinity Press International, Pennsylvania 1995, s. 1-25.
- SCHERRER, Peter, “Am Oympieion Vorbei...? Pausanias Wegbeschreibung in Ephesos und der Hadrianische Neokorietempel”, *Steine und Wege, Festschrift Für Dieter Knibbe Zum 65*, Wien, 1999, s. 137-144.
- SCHERRER, Peter, *Efes Rehberi*, Ege Yayınları, İstanbul 2000.
- SEVİN, Veli, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016.
- STESKAL, Martin-Martino La Torre, “Das Vediumgymnasium In Ephesos”, *JÖAI*, 70, 2001, s. 221-244.

- STESKAL, Martin-Martino La Torre, *Das Vediumgymnasium In Ephesos Forschungen In Ephesos Band XIV/1*, OAW, Wien 2008.
- TAŞDÖNER, Kevser, *Roma İmparatoru Augustus Döneminde Anadolu: Eyaletler ve Bağımlı Krallıklar*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), İzmir 2013.
- TERAMAN, Özel, *Kent Mekânı Tasarımında İdeolojik Bir Temsil Aracı: Küçük Asya'da Roma İmparatorlar Kültü'nün Mimari Yoluyla Temsili*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul 2014.
- WEBER, Wilhelm, *Untersuchungen Zur Geschichte Des Kaisers Hadrianus*, Leipzig Druck Und Verlag Von B. G. Teubner, 1907.
- WODD, John Turtle, *John Turtle Wodd'un Anıları Efes Kazıları*, Çev: Ali Tamer Ürüm, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2014.
- YEGÜL, Fikret, "Ephesos'da Vedium Gymnasium'u ve Anadolu Hamam-Gymnasium'larının Kimlik Sorunu", *Anadolu/Anatolia*, 34, 2008, s. 103-116.
- ZIMMERMANN, Norbert-Sabine Ladstätter, *Ephesos Duvar Resimleri Hellenistik Dönemden Bizans Dönemine Kadar*, Çev: Selma Gün, Ege Yayınları, İstanbul 2011.